

UNIVERSITATEA AUREL VLAICU
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ „ILARION V. FELEA”
ȘCOALA DOCTORALĂ ÎN DOMENIUL TEOLOGIE

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Opera canonică a Sfântului Ioan Postitorul.
Importanța ei pentru sistematizarea Dreptului
Bisericesc Ortodox

Coordonator științific:

Pr. Prof. Univ. Dr. CONSTANTIN RUS

Doctorand:

DRĂGHICI CĂTĂLIN CONSTANTIN

(Arhimandrit CALINIC)

ARAD – 2019

CUPRINS

Introducere.....	8
Capitolul I. Colecțiile canonice orientale până la Sfântul Ioan Postitorul.....	17
1.1. Sinopse canonice, colecții de canoane, nomocanoane.....	17
Capitolul al II-lea. Epoca, viața și activitatea în care a trăit și a activat Sfântul Ioan Postitorul.....	27
2.1. Epoca în care a trăit Sfântul Ioan Postitorul.....	27
2.1.1. Cadrul politic și social.....	27
2.1.2. Situația politică și religioasă în Imperiul Roman de Apus.....	30
2.1.3. Cadrul Bisericesc.....	34
2.1.4. Războaiele cu perșii.....	39
2.1.5. Slavii și avarii.....	40
2.2. Viața Sfântului Ioan Postitorul.....	42
2.3. Activitatea Sfântului Ioan Postitorul.....	48
2.3.1. Relația Bisericii Constantinopolului cu Biserica Romei.....	51
2.3.2. Sfântul Grigorie cel Mare.....	52
2.3.3. Scrisorile dintre ei.....	54
2.3.4. Pretențiile Papei.....	57
2.3.5. Primul patriarh ecumenic.....	59
2.4. Opera Sfântului Ioan Postitorul (omilii, epistole, canoane).....	63
2.4.1. Scurtă privire istorică asupra activității și a operei Sfântului Ioan Postitorul.....	63
2.4.2. Omilii.....	70
2.4.3. Scrisori.....	71
2.4.4. Syntagma XIV titulorum.....	72

2.5. Opera canonică a Sfântului Ioan Postitorul.....	72
2.5.1. Împărțirea canoanelor Sfântului Ioan Postitorul.....	72
2.5.1.1. Canoanele împotriva credinței (Περὶ ἀρνήσεως, canoanele 1-2).....	72
2.5.1.2. Canoanele împotriva moralei creștine (περὶ τοῦ επιθυμητικοῦ μέρους, canoanele 4-30).....	79
2.5.1.3. Canoane împotriva iubirii aproapelui (Περὶ τοῦ θυμικοῦ τῆς ψυχῆς μέρους, Canoanele de la 31-48).....	116
2.5.1.4. Canoane din Sinopsă.....	133
Capitolul al III-lea. Canoniconul Sfântului Ioan Postitorul.....	149
3.1. Scopul și importanța Canoniconului în dreptul bisericesc ortodox.....	155
3.2. Autorul Canoniconului.....	159
3.3. Manuscrise ale Canoniconului.....	162
3.3.1. Manuscrise în limba greacă.....	162
3.3.2. Modul alcătuirii colecției de canoane.....	164
3.3.3. Folosirea colecției.....	166
3.4. Manuscrise în limba slavă.....	169
3.5. Pravilele și colecțiile Bisericii din Moravia Mare.....	172
3.5.1. Pravilele și colecțiile legiuirilor Bisericii Ortodoxe Sârbe.....	173
3.5.2. Pravilele și colecțiile legiuirilor Bisericii Ortodoxe Bulgare.....	174
3.5.3. Pravilele și colecțiile Bisericii Ortodoxe Ruse.....	174
3.6. Manuscrise cu extrase din Nomocanon.....	178
3.7. Cuprinsul Canoniconului în manuscrise.....	179
3.7.1. Canoniconul în Syntagma Alfabetică.....	180
3.7.2. Canoniconul în Pidalion.....	180
3.7.3. Canoniconul în Syntagma Atheniană.....	180

3.7.4. Canoniconul în colecția Spicilegium Solesmense.....	181
3.8. Circulația Canoniconului în Țările Române.....	181
3.9. Cuprinsul și tematica Canoniconului.....	189
Capitolul al IV-lea. Deuterocanionarionul.....	196
4.1. Conținutul Deuterocanonarionului.....	196
4.1.1. Titlul și autorul operei.....	197
4.1.2. Introducere asupra spovedaniei.....	198
4.1.3. Rânduiala spovedaniei.....	199
4.1.4. Acordarea epitimiei.....	199
4.1.5. Epitimia, ca plată pentru ispășirea păcatelor.....	200
4.1.6. Supliment canonic.....	200
4.2. <i>Didascalia din manuscrisul MÜNCHEN 498</i>	200
4.2.1. Titlul și originea textului.....	201
4.2.2. Introducere.....	201
4.2.3. Rânduiala spovedaniei.....	201
4.2.4. Acordarea epitimiei.....	201
4.2.5. Epitimia, ca plată pentru ispășirea păcatelor.....	201
4.2.6. Supliment canonic.....	202
4.3. <i>Akolouthia de la Catedrala din Otranto</i>	203
4.3.1. Autorul și titlul lucrării.....	203
4.3.2. Lipsește introducerea.....	203
4.3.3. Rânduiala Spovedaniei.....	203
4.3.4. Acordarea epitimiei.....	204
4.3.5. Epitimia, ca plată pentru ispășirea păcatelor.....	204
4.3.6. Supliment canonic.....	204

4.3.6.1. Adaosul „F”.....	204
4.3.6.2. Adaosul „C” din Protocanonarion.....	204
4.3.6.3. Adaosul „G”.....	204
4.3.7. Texte aflate în Protocanonarion.....	205
4.4. <i>Logos-ul Patriarhului Ioan Postitorul</i>	205
4.4.1. Autorul și titlul lucrării.....	206
4.4.2. Introducere.....	206
4.4.3. Rânduiala Spovedaniei.....	206
4.4.4. Acordarea epitimiei.....	206
4.4.5. Epitimia ca plată pentru ispășirea păcatelor.....	206
4.4.6. Suplimentul canonic.....	206
4.5. <i>Canoniconul Sfântului Ioan Postitorul în comparație cu Nomocanonul în 50 de titluri și Nomocanonul în 14 titluri</i>	209
4.5.1. Nomocanonul în 50 de titluri (Nomocanon L Titulorum).....	211
4.5.2. Nomocanonul în 14 titluri (Nomocanon XIV Titulorum).....	212
Capitolul al V-lea. Disciplina penitențială după Canoniconul Sfântului Ioan Postitorul	215
5.1. Conținutul operei.....	217
5.2. Descrierea Spovedaniei.....	227
5.3. Deosebiri între cele două penitențiale.....	235
Capitolul al VI-lea. Receptarea de către Biserică a Canoniconului Sfântului Ioan Postitorul	237
6.1. Colecția publicată de cardinalul J. B. Pitra în <i>Spicilegium Solesmense</i>	238
6.2. Seria de 34 (35) de canoane adunate de Matei Vlastares.....	238
6.3. Mai multe canoane adunate de același Vlastares.....	238
6.4. O colecție de 21 de canoane.....	238
Capitolul al VII-lea. Actualitatea Canoniconului Sfântului Ioan Postitorul	244

7.1. Interpretarea canoanelor după literă.....	246
7.2. Utilizarea în practică a Canoniconului Sfântului Ioan Postitorul, dovadă a importanței practice a sistematizării lui.....	249
Concluzii.....	255
Anexa 1	260
Bibliografie.....	261
1.Izvoare.....	261
1.1.Izvoare biblice.....	261
1.2.Izvoare Patristice.....	261
1.3Izvoare canonice.....	262
2.Lucrări de specialitate.....	265
3.Studii și articole.....	276

INTRODUCERE

Problematica

Privitor la tema aleasă spre cercetare în prezenta lucrare, intitulată *Opera canonică a Sfântului Ioan Postitorul. Importanța ei pentru dreptul canonic bisericesc*, aceasta tratează importanța canoanelor alcătuite de către Sfântul Ioan Postitorul, patriarhul Constantinopolului, în cadrul materiei dreptului canonic, care reprezintă un element de bază al teologiei, întrucât prin legile bisericești pe care le cuprinde este reglementată viața internă a Bisericii ca și instituție vizibilă a acestei lumi, pe baza a ceea ce a fost rânduit de Mântuitorul Hristos prin activitatea Sfinților Apostoli și urmașii acestora.

Lucrarea de față își propune, în primul rând, un studiu sistematic al operei canonice a Sfântului Ioan Postitorul; în al doilea rând, se dorește punerea în evidență a actualității unora dintre normele bisericești cuprinse în aceste canoane.

Ceea ce reiese în mod evident în urma studiului canoanelor este faptul că sfintele canoane nu reprezintă expresia unui spirit legalist, care tinde să cuprindă totul în reguli și să transforme viața Duhului în niște norme juridice, ci ele sunt expresia grijii pastorale a Bisericii pentru mântuirea membrilor săi.

Metodologia cercetării

Metodologia pe care am folosit-o în cadrul acestei lucrări o constituie studiul amănunțit al conținutului canoanelor Sfântului Ioan Postitorul sub raport istoric, juridic, analitic, moral, pastoral și duhovnicesc.

Distincția între conținutul istoric al canoanelor și conștiința spirituală a Bisericii, manifestată în acestea, nu poate fi făcută doar printr-o simplă cercetare obiectivă, bazată pe metoda istorico-genetică a canoanelor, ci printr-o evaluare de actualitate a acestora prin raportarea la alte surse ale istoriei dreptului bisericesc, întrucât conținutul tradiției canonice formulate oficial presupune deținerea de către Biserică a plenitudinii conținutului revelației divine.

De aceea, orice formulare canonică trebuie să se facă pe o bază hristocentrică solidă, iar aceasta trebuie să fie aplicată sub povățuirea Sfântului Duh în viața Bisericii. Totodată, toate canoanele trebuie să fie în acord sau într-un raport autentic cu spiritul sursei fundamentale a revelației în Hristos, adică cu Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție (patristică, liturgică, sacramentală, cutumiară), care constituie izvoare de bază ale conținutului hristocentric al întregii tradiții canonice.

Motivația și alegerea subiectului

În conceperea lucrării am socotit de cuviință, împreună cu îndrumătorul științific, Pr. Prof. Univ. Dr. Constantin Rus și în urma îndemnurilor pastorale-duhovnicești ale Preasfințitului

Părinte Nicodim Nicolăescu, Episcopul Severinului și Strehaiei, să ne concentrăm atenția asupra acestui Sfânt, cinstit de către Biserica Ortodoxă, asupra căruia s-au făcut foarte puține cercetări până în prezent, cu atât de multe implicații în tradiția pravilnică a Bisericii noastre.

Cercetarea de față își are motivația și în interesul personal pentru problemele ce privesc autenticitatea canoanelor și a importanței pe care acestea o reprezintă în viața pastorală a Bisericii, fiind cunoscut faptul că multe dintre aceste canoane sunt și astăzi utilizate ca norme de comportament în rezolvarea diverselor probleme liturgice, pastorale, morale și disciplinare.

Scopul și limitele

Legea bisericească, este în primul rând una duhovnicească, de vreme ce scopul său principal este creșterea duhovnicească a credincioșilor. În acest sens teza de față prezintă un dublu scop: expunerea inestimabilei comori a tradiției canonice transmisă de către Sfântul Ioan Postitorul și folosul ajustării timpului de penitență pe care o face acesta normelor bisericești din canoanele Sfinților Părinți și ale Sinoadelor.

Unicitatea și originalitatea

Lucrarea prezentă intenționează, prin forma, limbajul comun și conținutul ei să fie erudită, să se constituie într-o cercetare originală prin metodologia folosită, materialul bibliografic și printr-o privire de ansamblu asupra tradiției canonice ortodoxe.

Structura și conținutul lucrării

Teza este structurată pe șapte capitole împărțite în subcapitole:

Capitolul întâi cuprinde colecțiile canonice orientale până la Sfântul Ioan Postitorul, Sinopse canonice, colecții de canoane și nomocanoane.

Capitolul al doilea cuprinde epoca în care a trăit și a activat Sfântul Ioan Postitorul, împărțit în unsprezece subcapitole ce tratează cadrul politic și social, situația politică și religioasă în Imperiul Roman de Apus, cadrul bisericesc, războaiele cu perșii, slavii și avarii, viața și activitatea Sfântului Ioan Postitorul, relația Bisericii Constantinopolului cu Biserica Romei, despre Sfântul Grigorie cel Mare, scrisorile dintre Ioan Postitorul și papa Grigorie, pretențiile papei, primul patriarh ecumenic.

Capitolul al treilea cuprinde opera Sfântului Ioan Postitorul (omilii, epistole, canoane), împărțit la rândul lui în douăzecișiopt de subcapitole ce tratează scurtă privire istorică asupra activității și operei Sfântului Ioan Postitorul, omilii, scrisori, Syntagma XIV titluri și opera canonică a Sfântului Ioan Postitorul, *Canoniconul* Sfântului Ioan Postitorul, împărțit în manuscrise ale *Canoniconului*, pravile și *Canoniconul* în manuscrise și alte colecții scrise după acesta și nu în ultimul rând circulația *Canoniconului* în Țările Române, cuprinsul și tematica *Canoniconului*.

Capitolul al patrulea cuprinde *Deuterocanonarionul* și manuscrisele extrase din acesta, *Canoniconul* Sfântului Ioan Postitorul în comparație cu *Nomocanonul în 50 de titluri* și

Nomocanonul în 14 titluri, împărțit în două subtitluri ce tratează *Nomocanonul în 50 de titluri* și *Nomocanonul în 14 titluri* împărțit la rândul lui în 34 de subcapitole.

Capitolul al cincilea cuprinde disciplina penitențială după *Canoniconul* Sfântului Ioan Postitorul, împărțit în trei subcapitole ce tratează conținutul operei, descrierea spovedaniei și deosebiri între cele două penitențiale.

Capitolul șaselea cuprinde receptarea de către Biserică a *Canoniconului* Sfântului Ioan Postitorul, împărțit în patru subtitluri ce tratează colecția publicată de cardinalul J. B. Pitra, seria de 34 (35) de canoane adunate de Matei Vlastares și alte colecții de canoane.

Capitolul al șaptelea cuprinde actualitatea *Canoniconului* Sfântului Ioan Postitorul, împărțit în două subtitluri ce tratează interpretarea canoanelor după literă și utilizarea în practică a *Canoniconului* Sfântului Ioan Postitorul, dovadă a importanței practice a sistematizării lui.

CAPITOLUL I

Colecțiile canonice orientale până la Sfântul Ioan Postitorul.

1.1. Sinopse canonice, colecții de canoane, nomocanoane.

Biserica Răsăriteană nu a elaborat materia dreptului canonic bisericesc într-o formă completă, dar accepta ca autoritar și normativ un *corpus canonic*, ce cuprindea decizii sinodale, fie ecumenice, fie locale, precum și scrierile Sfinților Părinți. În primele secole ale comunităților creștine, o parte relevantă de indicații liturgice și canonice totodată, sunt redactate conform legii specifice, pentru o mai ușoară uzanță. Iau naștere, astfel, acele texte ce poartă numele de *texte ale literaturii canonico-liturgice*¹, adică o literatură cu un caracter liturgic și canonic, care, sub autoritatea Epistolelor Pastorale, oferă sfaturi practice pentru o creștere a vieții liturgice și organizarea comunităților creștine, în vederea funcționării într-o manieră a normelor și legilor întregii Biserici. Pe lângă acest lucru, ea unifică toate indicațiile liturgice, normele disciplinare, morale și administrative, pentru toate clasele sociale: cler, cununați, fecioare, văduve și monahi.

¹ *Kirchenordnung, Church Order*, a se vedea în acest sens Angelo Berardino, *Patrologia*, vol. V, I Padri orientali (secoli V-VIII), Marietti, Milano 2005, p. 659.

CAPITOLUL II

EPOCA, VIAȚA ȘI ACTIVITATEA ÎN CARE A TRĂIT ȘI A ACTIVAT SFÂNTUL IOAN POSTITORUL

2. Epoca în care a trăit Sfântul Ioan Postitorul

2.1. Cadrul politic și social

Noua realitate socială din lumea bizantină este rezultatul amputărilor teritoriale suferite de imperiu în secolul al VII-lea, ce-i lăseau Constantinopolului tocmai regiunile în care marea proprietate nu deținea greutatea pe care aceasta o avea în celelalte provincii imperiale, dar și al dificultăților întâmpinate de aristocrația funciară de a se adapta noilor condiții economice și politice din secolul al VII-lea, dominat de un climat de insecuritate, provocat de invaziile străine. La acestea aveau să se asocieze efectele politicii imperiale, deplin conștientă de interesele ei fiscale și militare, de protejare a micii proprietăți țărănești libere pe platourile anatoliene și din Balcani și de revitalizare a ei prin masive colonizări de populații orientale și slave. Noua celulă a vieții agricole bizantine devine comunitatea rurală (*chôiron*)², în care țăranul deține în proprietate deplină și ereditară lotul de pământ pe care-l lucrează și, în devălmășie cu ceilalți membri ai comunității, pășunile, pădurile și întregul pământ necultivat. Comunitatea rurală forma o unitate fiscală și administrativă: membrii ei erau solidar responsabili la plata impozitelor și la distribuirea periodică a loturilor abandonate de stăpânii lor³.

2.2. Situația politică și religioasă în Imperiul Roman de Apus

În anul 285 d. Hr., împăratul Dioclețian a împărțit Imperiul Roman în două părți. Partea de Răsărit a devenit cunoscută drept Imperiul Roman de Răsărit sau, după ce imperiul apusean a dispărut definitiv în 476⁴, doar ca Imperiul Roman. Abia după căderea fostului imperiu răsăritean în 1453 istoricii au simțit nevoia unui nume în care să nu apară Roma, pentru un imperiu din care Roma nu făcea parte. Deși capitala răsăriteană fusese în general la Constantinopol, termenul de „*Imperiu Constantinopolitan*” era greoi. Și atunci s-a hotărât folosirea numelui de „*Imperiul Bizantin*”, sau „*Bizanț*” (gr. Byzantion)⁵, acesta fiind numele orașului reconstruit sub numele de Constantinopol în 330⁶.

² A se vedea Michel Kaplan, *Bizanț*, traducere din limba franceză de Ion Doru Brana, Nemira, București, 2010, p. 86-89.

³ A se vedea Michel Kaplan, *Bizanț*, p. 105.

⁴ Cf. Pr. Eugen Drăgoi, *Istoria creștinismului în date*, p. 97.

⁵ „Evităm numirea imperiului „*bizantin*” înainte de secolul al V-lea, când Constantinopolul a devenit cu adevărat capitala lui politică, și când imperiul occidental s-a destrămat”, cf. Warren Treadgold, *O scurtă istorie a Bizanțului*, traducere de Mirella Acsente, Editura Artemis, București, 2003, p. 13.

⁶ Cf. Pr. Eugen Drăgoi, *Istoria creștinismului în date*, p. 56.

2.3. Cadrul Bisericesc

Odată cu moartea împăratului Iustinian a luat sfârșit o epocă ce demonstrase că ruptura dintre ortodocși și monofiziți nu putea fi reparată prin niciun edict imperial, nici chiar prin intervenția poliției imperiale și cu atât mai puțin printr-o teologie neaprofundată. Dar succesorii împăratului Iustinian nu au vrut să vadă aceste consecințe, iar uneori se creează impresia că toate greșelile urmau să fie repetate. Asta este valabil în special pentru împăratul *Iustin al II-lea* (565-578), nepot de soră al împăratului Iustinian⁷. Pentru a avea o comparație completă: soția sa, împărăteasa Sofia, era nepoata de soră a împărătesei Teodora, iar asta nu doar după înrudirea trupească. Începând cu anul 573, când boala mentală⁸ devenea la împărat ceva de netăgăduit, *Tiberiu Constantin* prelua administrarea imperiului, mai întâi ca *cezăr*, și avea să-i dea un curs nou⁹.

2.4. Războaiele cu perșii

Pacea de 50 de ani cu Persia, încheiată de împăratul Iustinian în 562, a fost încălcată de împăratul Iustin al II-lea, care a refuzat să mai plătească suma anuală fixată. Ostilitatea comună față de Persia a dus la dezvoltarea unor relații interesante între Imperiul bizantin și turci, care cu puțin timp în urmă își făcuseră apariția în vestul Asiei și de-a lungul litoralului Mării Caspice.

2.5. Slavii și avarii

În Peninsula Balcanică, după moartea împăratului Iustinian, au avut loc evenimente foarte importante, chiar dacă, din păcate, informațiile actuale despre ele sunt limitate de materialul fragmentar ce apare în izvoare. Sub împăratul Iustinian, slavii au atacat adesea provinciile din Peninsula Balcanică, pătrunzând adânc în sud și amenințând uneori chiar Tessalonica. Aceste năvăliri au continuat și după moartea împăratului Iustinian. Un mare număr de slavi au rămas în provinciile bizantine și, treptat, au ocupat peninsula.

2.6. Viața Sfântului Ioan Postitorul

Biserica a fost înzestrată de Întemeietorul ei cu toate mijloacele necesare atingerii scopului său suprem, mântuirea. Pe calea Revelației, adică prin Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție, i s-au dat Bisericii toate temeiurile de credință și de viață morală pe baza cărora s-a organizat și s-a desfășurat, de la început și până azi, întreaga viață și lucrare a Bisericii.

2.7. Activitatea Sfântului Ioan Postitorul

După moartea patriarhului Eutihie în 582¹⁰, la 11 aprilie¹¹ în același an este ales ca și succesor al său Ioan al IV-lea cunoscut sub numele de Postitorul, fiind consacrat chiar în catedrala

⁷ Agostino Saba, *Storia della Chiesa*, vol. I, Torino, 1938, p. 415.

⁸ Warren Treadgold, *O scurtă istorie a Bizanțului*, p. 87.

⁹ Hans-Georg Beck, *Istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul Bizantin*, p. 124.

¹⁰ Pr. Eugen Drăgoi, *Istoria creștinismului în date*, p. 109.

Sfânta Sofia¹². Din timpul activității sale ca patriarh este cunoscută polemica apărută în jurul titulaturii de *patriarh ecumenic*¹³, mai ales în disputa pe care acesta a avut-o cu Papa Grigorie cel Mare, episcopul Romei. De fapt, acest titlu fusese însușit deja de către mai mulți patriarhi în cursul secolului al VI-lea, fără să se fi ridicat vreo polemică în acest sens. În schimb, lui Ioan Postitorul nu îi va fi recunoscut acest titlu de către doi papi succesivi și anume Pelagiu și Grigorie cel Mare¹⁴. În ciuda muștrărilor venite din partea celor doi pontefici, Ioan Postitorul își va păstra titlul de *patriarh ecumenic* până la moartea sa, iar titlul va fi preluat și de către succesorii săi, cu toate eforturile de împotrivire venite de la Roma.

2.8. Relația Bisericii Constantinopolului cu Biserica Romei

Împăratul bizantin Iustinian (527-565), în *Novela 123*¹⁵ care este cuprinsă în *Codex-ul* său de legi emis între 528-529¹⁶, făcea referire la cinci patriarhii (pentarhie): Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalimul. Aceste cinci scaune nu aveau aceeași importanță pentru cele două Biserici din Răsărit și Occident. În secolele IV-V, Roma aparținea Imperiului Roman de Apus, apoi regatului ostrogot, până la recucerirea ei de către împăratul Iustinian.

2.8.1. Sfântul Grigorie cel Mare

La finele antichității creștine și în pragul Evului Mediu timpuriu, ne apare figura și personalitatea lui Grigorie cel Mare, care în cursul unui pontificat nu foarte lung (590-604), și-a pus în mod profund amprenta asupra vieții religioase și politice a Occidentului¹⁷.

2.8.2. Scrisorile dintre ei

Cu privire la corespondența dintre patriarhul Constantinopolului Ioan al IV-lea Postitorul și episcopul Romei Grigorie cel Mare, aceasta se desfășoară mai ales în contextul nerecunoașterii de către papa Grigorie a titulaturii de Patriarh Ecumenic folosită de patriarhul Ioan Postitorul în documentele oficiale.

¹¹ A se vedea *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Vol. VIII – partea întâi, Librairie Letouzey et Ané, Boulevard Raspail 87, Paris, 1947, p. 828; cf. Théophane, *Chronogr.*, în *P.G.*, t. CVIII, col. 544; Cedrenus, *Histor. compend.*, în *P.G.*, t. CXXI, col. 753.

¹² *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Vol. VIII – partea întâi, p 828.

¹³ Sinodul local din 588 de la Constantinopol, prezidat chiar de Patriarhul Ioan Postitorul, a hotărât ca toți patriarhii de Constantinopol să poarte titulatura de *Patriarh Ecumenic*; cf. Pr. Eugen Drăgoi, *Istoria creștinismului în date*, p. 110.

¹⁴ Cf. *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Vol. VIII – partea întâi, p 828.

¹⁵ Cuprinsă în *Novelle sau Novellae constitutiones*, în număr de 153, a doua colecție de legiuri de Stat și bisericești cuprinzând toate legile emise de împăratul Iustinian din 534 până în 565; *Novelle* sau noile legi sunt redactate sub formă de legi organice, referindu-se la câte o ramură importantă a relațiilor juridice. Prin acestea se face trecerea la dreptul bizantin propriu-zis, constituind totodată cea mai importantă legiferare de stat în chestiuni bisericești; cf. Pr. Prof. Univ. Dr. Alexandru I. Stan, *Drept Bisericesc*, București și Târgoviște, 2007, p. 58.

¹⁶ Pr. Eugen Drăgoi, *Istoria creștinismului în date*, p. 101.

¹⁷ *Storia del Cristianesimo. Religione-Politica-Cultura*, Vol. III, *Le Chiese d'Oriente e d'Occidente (432-610)*, p. 774.

2.8.3. Pretențiile Papei

Papa Grigorie I cel Mare a reprezentat factorul de rezistență împotriva invaziei longobarzilor, majoritatea păgâni și a căror aristocrație era ariană. Prestigiul moral al scaunului său era recunoscut în întreg Occidentul creștin. În acea vreme, când o bună parte a Occidentului era în mâna regatelor barbare, legăturile acestora cu Biserica erau în mod evident prioritare pentru episcopul de la Roma.

2.9. Primul patriarh ecumenic

După cum am amintit deja, în documentele sinodale (hotărârile sinodului local desfășurat la Constantinopol 592-593) trimise în anul 595 de către patriarhul Ioan Postitorul papei Grigorie cel Mare, în cazul celor doi preoți din Calcedon, apare titlul de *patriarh ecumenic* folosit de către Ioan Postitorul, determinându-l pe papa Grigorie să protesteze. Nu este primul papă care face acest lucru, deoarece, în anul 588, în urma altui Sinod ținut la Constantinopol¹⁸, papa Pelagie al II-lea, predecesorul lui Grigorie cel Mare, contestă, de asemenea, titulatura folosită.

2.10. Opera Sfântului Ioan Postitorul (omilii, epistole, canoane)

2.10.1. Scurtă privire istorică asupra activității și a operei Sfântului Ioan Postitorul.

În perioada secolelor al IV-lea și al V-lea, se încearcă adunarea hotărârilor de drept bisericesc într-un *Corpus Canonum*, care era deja tradus în limba latină la începutul secolului al V-lea, fiind pus în practică abia în secolul al VI-lea, în Antiohia¹⁹. În timpul domniei sale (527-565), împăratul Iustinian se amestecase în disciplina canonică a Bisericii printr-o serie de decizii nemaiăsând în grija episcopilor aproape nimic; tocmai de aceea capătă tot mai mult contur dorința de a pune în concordanță legile imperiale cu dreptul canonic bisericesc. Cel care a împărțit colecțiile pe categorii/capitole prin clasificarea canoanelor a fost patriarhul Ioan al III-lea Scolasticul al Constantinopolului; aceste canoane se completeau cu hotărârile adunate în alcătuirea Sfinților Părinți intitulată *Synagoge al celor 50 de titluri*²⁰, însă în acest scop a creat în plus o colecție de materiale de drept bisericesc din *Novellele* împăratului Iustinian, care au alcătuit așa-numita *Collectio 87 capitulorum*²¹.

¹⁸ Sinodul local din 588 de la Constantinopol, prezidat chiar de Patriarhul Ioan Postitorul, a hotărât ca toți patriarhii de Constantinopol să poarte titulatura de *Patriarh Ecumenic*, cf. Pr. Eugen Drăgoi, *Istoria creștinismului în date*, p. 110.

¹⁹ Cf. E. Schwartz, *Die Kanonessammlung der alten Reichskirche*, în ZRGK 25 (1936), 1-114 (*Gesammelte Schriften*), IV Berlin 1960, p. 159-275.

²⁰ Angelo di Berardino, *Patrologia – I Padri Orientali secolii V-VIII*, vol. V, p. 96.

²¹ Cf. E. Schwartz, *Die Kanonessammlung des Johannes Scholastikos*, Sitzungsberichte der Bayer. Akad., phil.-hist. Abt. 6 (1933).

2.10.2. Omilii

Sinaxarele mai târzii îi atribuie lui Ioan Postitorul „*Cuvântări folositoare de suflet cum au fost transmise de Sfântul Ioan Gură de Aur*”²². Din această lucrare de oratorie nu s-a păstrat decât un cuvânt mai lung (care nu ar aparține Sfântului Ioan Gură de Aur) „*despre penitență, abstenență și feciorie*”²³, atribuit Sfântului Ioan Postitorul cu o oarecare ezitare din partea autorilor sinaxarelor²⁴. Acest fragment adresat unei monahii, este constituit din numeroase împrumuturi luate din opera Sfântului Ioan Gură de Aur și din alte scrieri care nu-i aparțin²⁵. Fără un plan precis și formulări inutile, îndemnul la penitență, la lacrimi, la rugăciunea neîncetată și la priveghere constituie baza temerii de judecata din urmă²⁶.

2.10.3. Scrisori

Nu se păstrează nimic din corespondența Sfântului Ioan Postitorul, patriarhul Constantinopolului, cu episcopii Romei.

2.10.4. Syntagma XIV titulorum

Potrivit lui Honigmann, la îndemnul predecesorului său Eutihie, Ioan Postitorul a continuat munca depusă de acesta la întocmirea colecției canonice ce va fi cunoscută cu titlul de *Colecția în 14 titluri*²⁷.

2.11. Opera canonică a Sfântului Ioan Postitorul

Canoanele atribuite lui Ioan Postitorul, prin conținutul lor, nu sunt doar simple norme de drept, ci adevărate îndemnuri pastorale în care abundă citate din canoanele patristice, în special din canoanele Sfântului Vasile ce Mare și ale Sfântului Grigorie de Nyssa, dar și citate din canoanele Sinoadelor Ecumenice și locale.

2.11.1. Împărțirea canoanelor Sfântului Ioan Postitorul

2.11.1.1. Canoanele împotriva credinței (Περὶ ἀρνήσεως, canoanele 1-2)

²² Împăratul Vasile Porfirogenetul, „Menologii Graecorum”, în J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, t. 117, col. 25-26, 25b, „*Memoria Sancti Patris nostri Joannis patriarchae Constantinopolitani, cognomento Jejunatoiris. Sanctus Pater noster Joannes cognomento Jejunator natus est Constantinopoli: vixit autem temporibus Justini, Tiberii, et Mauricii imperatorum. Hic primum quidem statuariam artem exercuit: deinde ob multas et egregias ipsius virtutes patriarcha ejusdem magnae urbis renunciatus est. Fuit autem pauperum amator, misericors, et miserator: sed et multa miracula patravit. Nam precibus suis barbaras gentes ex Macedonia fugavit, urbemque gravissima peste liberavit, et multos infirmos curavit, obsessosque a daemonibus sanavit. Orationes denique anime utilissimas, instar magni Joannis Chrysostomi, conscripsit. Cum vero populum suum sancte pieque rexisset, sacramque Ecclesiam annis tredecim, mensibus quinque optime gubernasset, atque ad summam sanctitatem pervenisset, in pace beatam sanctamque animam suam Domino tradidit, et sepultus fuit; ornatam virtutibus vitam suam, et reliqua a se praeclare gesta in exemplum cunctis relinquens*”.

²³ Ioan Postitorul, „De poenitentia, et continentia, et virginitate”, în J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, t. 88, col. 1937-1977.

²⁴ Cf. *Dictionnaire de Spiritualité*, tome VIII, Beauchesne, Paris, 1974, p. 588.

²⁵ Cf. J. A. de Aldama, *Repertorium pseudo-chrysostomicum*, Paris, 1965, p. 199.

²⁶ Cf. *Dictionnaire de Spiritualité*, tome VIII, p. 588.

²⁷ Cf. *Dictionnaire de Spiritualité*, tome VIII, p. 588.

2.11.1.2. Canoanele împotriva moralei creștine (περὶ τοῦ επιθυμητικοῦ μέρους, canoanele 4-30)

2.11.1.3. Canoane împotriva iubirii aproapelui (Περὶ τοῦ θυμικοῦ τῆς ψυχῆς μέρους, Canoanele de la 31-48)

2.11.1.4. Canoane din Sinopsă

CAPITOLUL III

CANONICONUL SFÂNTULUI IOAN POSTITORUL

Atunci când, în 1651, Johannes Morinus își publică prețioasa sa lucrare „*Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti Poenitentiae*”²⁸, în cadrul adaosului introduce și unele scrieri grecești, între care se regăsesc și trei „penitențiale”, pe care le numim astfel:

I. *Ἀκολουθία καὶ τάξις ἐπὶ ἐξολογούμενον συνταγεῖσα ὑπὸ τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ*²⁹;

II. *Ἰωάννου μοναχοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Νηστευτοῦ λόγος πρὸς τὸν μέλλοντα ἐξαγορευθεῖσαι τὸν ἑαυτοῦ πνευματικὸν πατέρα*³⁰;

III. *Ἰωάννου μοναχοῦ καὶ διακόου, μαθητοῦ τοῦ μεγάλου Βασιλείου, αὐτινος ἢ ἐπωνυμία' τέκνον ἱπακοῆς' Κανονάριον, διαγορευθὸν περὶ πάντων λεπτομερῶς παθῶν, καὶ τὸν τούτοις προσφόρων ἐπιτιμίων' περὶ τε τῆς ἁγίας κοινωνίας, βρωμάτων τε καὶ πωμάτων καὶ εὐχῶν, λίαν συμπαθέστατον*³¹.

3.1. Scopul și importanța *Canoniconului* în dreptul bisericesc ortodox.

Până acum au fost prezentate cercetările realizate, mai ales de către autorii ruși, asupra scrierilor atribuite patriarhului Ioan Postitorul. Acestea formează un grup aparte între scrierile bizantine, care se remarcă prin încercarea de a îmblânzi penitențele transmise până atunci. Textul original al acestor scrieri penitențiale, conservat în manuscrise, a suferit diverse modificări, fapt pentru care nu este ușor de reconstruit genealogia acestora.

3.2. Autorul *Canoniconului*

Traducerea georgiană a *Protocanonarionului* este opera Sfântului Eftimie, un faimos traducător georgian de la Muntele Athos, mort în 1028³². Cele două manuscrise georgiene în ediția lui Chachanov datează din anul 1031³³.

²⁸ Cf. Emilio Herman, „Il più antico penitenziale greco”, în *Orientalia Christiana Periodica*, nr.19 (1953), *Commentarius historicus de disciplina in administratione Sacramenti Poenitentiae tredecim primis seculis in Ecclesia occidentali, et huc usque orientali observata*, Parisiis 1651.

²⁹ Cf. *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, Vol. I, *Les actes des patriarches*, Fasc. I, *Les registes de 381 a 715*, (N. 270), p. 109.

³⁰ Cf. *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, Vol. I, *Les actes des patriarches*, Fasc. I, *Les registes de 381 a 715*, (N. 270), p. 109-110.

³¹ Cf. *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, Vol. I, *Les actes des patriarches*, Fasc. I, *Les registes de 381 a 715*, (N. 270), p. 109-110.

³² Frans van de Paverd, „The Kanonarion by John, monk and deacon and Didascalia Patrum”, în *Kanonika* 12, p. 201.

³³ A. Almazov, *Kanonarii monacha Ioanna. K' voprosu o pervonacialnoi sudb' nomokanona Ioanna Postnika. Kriticeskii ocerk' povodu knigi: M. A. Zaozerskij i A. T. Chachanov, Odessa 1907, p. 1-168.*

Textul georgian este prezentat într-o manieră mai desfășurată decât în textul publicat de Morin (precum *manuscrisul de la Vatican* neidentificat), a cărui redactare ar trebui să fie anterioară aceluia folosit de Eftimie; această redactare nu poate fi ulterioară celei de a doua jumătăți a secolului al X-lea³⁴.

Herman³⁵, dovedind prezența unei serii de canoane ale lui Teodor Studitul († 826), anticipează datarea anterioară (*ante quam*) celei de a doua jumătăți a secolului al IX-lea sau primei jumătăți a secolului al X-lea³⁶.

În ceea ce privește data ulterioară (*post quam*)³⁷, se poate afirma fără dubiu că ea este posterioară patriarhului Ioan Postitorul, patriarhul Constantinopolului, în ciuda faptului că textele cardinalului Pitra și cel georgian, i-o atribuie acestuia³⁸.

3.3. Manuscrise ale *Canoniconului*

3.3.1. Manuscrise în limba greacă

În perioada secolelor II – IV, cea mai mare parte a sinoadelor se întrunesc în ambientul limbii grecești, la ele participând uneori și episcopi din Occident. Totuși, nu se păstrează dezbaterile primelor Sinoade, fie ecumenice, fie locale, ci doar hotărârile acestora, și anume canoanele sau mărturisirile de credință³⁹. Textele secolelor al IV-lea și al V-lea s-au transmis în colecții ulterioare într-o situație incertă, determinată de calitatea și vechimea manuscriselor. Aceste colecții au un caracter privat; de aici rezultă răspândirea și varietatea lor⁴⁰.

3.3.2. Modul alcătuirii colecției de canoane

Nu este clar întru totul procesul formării acestei colecții, dar putem să indicăm câteva etape fundamentale. Primul nucleu mai consistent al acestei colecții se formează în cursul secolului al IV-lea și este denumit *Syntagma antiochenum* (*Syntagma canonum*, *Corpus canonum orientale*).

3.3.3. Folosirea colecției

Textele care alcătuiau colecția erau așezate într-o ordine cronologică, care se regăsește în traducerile în limba latină, respectiv limba siriană. Varianta lui Dionisie reflectă ordinea textului original grecesc, în care canoanele erau așezate printr-o numerotare continuă.

3.4. Manuscrise în limba slavă

Canoanele sinoadelor locale și ale Sfinților Părinți, deși acestea erau întrebuintate și invocate chiar în lucrări ale sinoadelor ecumenice, totuși erau considerate ca nefiind normative

³⁴ Frans van de Paverd, „The Kanonarion by John, monk and deacon and Didascalía Patrum”, în *Kanonika* 12, p. 201.

³⁵ Cf. Emilio Herman, „Il più antico penitenziale greco”, în *Orientalia Christiana Periodica*, nr.19 (1953), p. 119.

³⁶ Frans van de Paverd, „The Kanonarion by John, monk and deacon and Didascalía Patrum”, în *Kanonika* 12, p. 192.

³⁷ Frans van de Paverd, „The Kanonarion by John, monk and deacon and Didascalía Patrum”, în *Kanonika* 12, p. 192.

³⁸ Frans van de Paverd, „The Kanonarion by John, monk and deacon and Didascalía Patrum”, în *Kanonika* 12, p. 26, 205-206.

³⁹ Conform Angelo Di Berardino, *Patrologia* Vol. V, *I Padri Orientali*, p. 665-666.

⁴⁰ Conform Angelo Di Berardino, *Patrologia* Vol. V, *I Padri Orientali*, p. 666.

pentru întreaga Biserică, „ci, doar indicative”, ceea ce nu le răpea din valoarea lor pentru unele părți din Biserică sau pentru Bisericile locale⁴¹.

3.5. Pravilele și colecțiile Bisericii din Moravia Mare

3.5.1. Pravilele și colecțiile legiurilor Bisericii Ortodoxe Sârbe

3.5.2. Pravilele și colecțiile legiurilor Bisericii Ortodoxe Bulgare

3.5.3. Pravilele și colecțiile Bisericii Ortodoxe Ruse

3.6. Manuscrise cu extrase din Nomocanon

În afară de colecțiile canonice deja amintite, există și alte manuscrise publicate doar parțial de către autori precum Dmitrievsky și Almazov.

3.7. Cuprinsul *Canoniconului* în manuscrise

Forma și conținutul *Canoniconului* din unele manuscrise ne determină să-l concepem nu ca pe un tratat cu descrieri și expuneri continue, ci, mai degrabă, ca pe o înșiruire de dispoziții penitențiale, cuprinzând învățături și citate bogate din Sfinții Părinți⁴².

3.7.1. Canoniconul în Syntagma Alfabetică

În colecția realizată de Matei Vlastares, modul de prezentare a canoanelor lui Ioan Postitorul este diferit de redactările anterioare, deși nu reprezenta o noutate în dreptul canonic, deoarece îl găsim pentru prima dată în prescripțiile Sfântului Grigorie de Nyssa⁴³.

3.7.2. Canoniconul în Pidalion

În acest manuscris, prescripțiile lui Ioan Postitorul sunt împărțite în două grupe: prima grupă este formată din 35 de canoane, pe când cea de-a doua conține o serie de 18 (17) dispoziții referitoare la păcatul adulterului.

3.7.3. Canoniconul în Syntagma Atheniană

Această colecție în șase volume realizată de G. A. Rhalli și M. Potli între 1852-1858 conține cele 48 de canoane publicate de Vlastares, plus cele 18 canoane publicate în Pidalion, adăugate la sfârșit ca notă de subsol. În această colecție nu avem 18 canoane ci doar 17, deoarece prescripția referitoare la zoofilia comisă de o femeie (canonul 12) a fost adăugată la cea referitoare la zoofilia comisă de un bărbat (canonul 11), formând astăzi un singur canon – canonul 59⁴⁴. Așadar, numărul lor total este de 65, toate aceste canoane constituind astăzi în colecțiile ortodoxe așa numitul *Canonicon* al Sfântului Ioan Postitorul Patriarhul Constantinopolului.

⁴¹ Liviu Stan, „Legislația bisericească și valoarea ei canonică”, în *Mitropolia Olteniei*, anul VI (1954), nr. 11-12, p. 599, a se vedea și canonul 1, al Sinodului al IV-lea Ecumenic în *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Canoanele Apostolice și Canoanele Sinoadelor Ecumenice*, Vol. I, p. 260-265.

⁴² A se vedea Frans van de Paverd, „The Kanoniarion by John, monk and deacon and Didascalia Patrum”, în *Kanonika 12*, Pontificio Istituto Orientale, Piazza Santa Maria Maggiore, 7, 00185 Rome, Italy, 2006, p. 22-29.

⁴³ A se vedea: Arhid. Prof. Dr. Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, p. 448-450.

⁴⁴ G. A. Rhalli – M. Potli, *Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ ἱερῶν κανόνων (Syntagma dumnezeieștilor și sfințelor canoane)*, vol. IV, p. 432-445.

3.7.4. Canoniconul în colecția *Spicilegium Solesmense*

Volumul IV din această colecție a fost publicat de cardinalul Jean Baptiste Pitra la Paris în anul 1858⁴⁵. În cadrul acestei colecții *Canoniconul* apare sub forma unui capitol despre penitențe, făcând referire la patimile și epitimiile ce se aplică acestora, sfaturi despre administrarea Sfintei Împărtășanii, învățături asupra modului cum ar trebui consumate mâncarea și băutura în zilele de peste săptămână, în posturile de peste an, în duminici și praznice împărătești.

3.8. Circulația *Canoniconului* în Țările Române

Primele legi scrise care au circulat pe pământul românesc au fost constituite din copii după traducerile slavone ale *Nomocanoanelor Bizantine*, unele dintre ele păstrându-se în întregime până astăzi. Traduse în românește cu termenul de *pravile* ele au devenit cele dintâi colecții de legi scrise, întrucât ele cuprind *legea bisericească sau dreptul canonic*, dar mai cuprind și dreptul civil și cel penal. Prin urmare ele se aplicau atât în tribunalele bisericești cât și în cele laice, formând astfel singurul cod de legi scrise și folosite drept normă de justiție românească.

3.9. Cuprinsul și tematica *CANONICONULUI*

La începutul acestei lucrări, apare numele autorului: Ioan monahul și diaconul, după Morin⁴⁶; Ioan postitorul patriarhul Constantinopolului, după cardinalul Pitra⁴⁷; același dar ca arhiepiscop al Constantinopolului, după textul georgian. În textul paleoslav ne lipsește titlul⁴⁸.

⁴⁵ Jean Baptiste Pitra, *Spicilegium Solesmense. Complectens sanctorum patrum scriptorumque ecclesiasticorum anecdota hactenus opera selecta e graecis orientalibusque et latinis codicibus*, tomus quartus, Parisiis 1858, a se consulta reeditarea tipărită la Graz în anul 1963, p. 436-438.

⁴⁶ J. Morinus, *Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti Poenitentiae tredecim primis seculis in Ecclesia Occidentali et hucusque in Orientali observata...*, Paris, 1651, (cf. ediția Veneția 1702), KAN:T-1 =MOR:101d.

⁴⁷ Cardinal J. B. Pitra, *Spicilegium Solesmiense*, t. IV (1858), p. 429-439.

⁴⁸ Cf. Miguel Arranz S. J., „I Penitenziali Bizantini”, în *Kanonika* 3, p. 15.

CAPITOLUL IV DEUTEROCANONARIONUL

4.1. Conținutul Deuterocanionarionului

Putem observa că niciunul dintre documentele ce vor fi prezentate în continuare nu poartă numele de „*Canonarion*”; pentru că într-adevăr acestea nu sunt propriu-zis colecții de canoane, ci rânduielei de spovedanie cu adaosuri canonice.

Dacă mai folosim titlul de *Canonarion* pentru aceste documente, va fi pentru a urma o tradiție creată de către liturghiștii mai vechi, începând de la Almazov și până la Herman, motiv pentru care nu vom socoti titlul de *Deuterocanonarion* ca o definiție, ci în sensul în care anumite cărți ale Sfintei Scripturi sunt numite „*deuterocanonice*”.

4.1.1. Titlul și autorul operei

Titlul operei, după cum vom vedea mai târziu, variază de la un document la altul: Διάφοροι διαφοραί⁴⁹, Ἀκολουθία⁵⁰, Διδασκαλία⁵¹, Λόγος⁵².

4.1.2. Introducere asupra spovedaniei

După titlu urmează o introducere sau prolog despre atitudinea pe care trebuie să o aibă atât duhovnicul, cât și penitentul.

4.1.3. Rânduiala spovedaniei

După rugăciunile începătoare urmează explicația despre cum penitentul laic trebuie să fie cu capul descoperit, în timp ce penitentul monah trebuie să-și acopere capul.

4.1.4. Acordarea epitimiei

După rugăciune, duhovnicul îl întreabă pe penitent ce canon ar putea face, acesta fiind fixat de comun acord. Aici începe capitolul despre modul cum să i se dea canonul: „cel care dă canonul nu dă ceea ce vrea el, nici ceea ce ar trebui sau ar fi potrivit, ci ceea ce penitentul preferă”.

⁴⁹ *Manuscrisul Bodleian Auct. E. 5. 13:ff. 238-246v*: Eucologio del ss. Salvatore di Messina (anul 1131), cf. Jacob A., „*Une euchologe du Saint-Saveur ‘in Lingua Phari’ de Messine. Le Bodleianus Auct. E. 5. 13*”, *Bulletin de l’Institut historique Belge de Rome*, 50 (1980), p. 283-364.

⁵⁰ Ἀκολουθία καὶ τάξις ἐπὶ ἐξομολογουμένων συνταγεῖσα ὑπὸ τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ. Λαμβάωει ὁ ἱερεὺς τὸν μέλλοντα ἐξομολογεῖσασθαι, cf. Morinus J., *Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti Poenitentiae tredecim primis seculis in Ecclesia Orientali observata*, Paris, 1651, p. 77-90; Ioan Postitorul, „*Poenitentiale*”, în J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, t. 88, col. 1889-1919, după *manuscrisul Ottoboni 344*, a. 1177, al Evhologhionului catedralei din Otranto.

⁵¹ Διδασκαλία πατέρον περὶ τῶν ὀφειλόντων ἐξαγγεῖλαι τὰ ἴδια ἀμαρτήματα καὶ περὶ Βασιλείου τοῦ τέκνου τῆς ὑπακοῆς. Δεῖ τὸν δεχόμενον τὴν ἐξομολόγησις, *manuscrisul München 498*, secolul al XII- lea, ff. 209-212; cf. I. Sunvoron, *Vizantijiskij vremennik*, t. VIII, 1901, p. 398-413.

⁵² Ἰωάννου μοναχοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Νηστευτοῦ λόγος πρὸς τὸν μέλλοντα ἐξαγορεῦσαι τὸν ἑαυτοῦ πνευματικὸν πατέρα. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ μονογενὴς τοῦ θεοῦ παῖς, cf. Morinus J., *Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti Poenitentiae tredecim primis seculis in Ecclesia Orientali observata*, Parisiis, 1651, p. 91-97; Ioan Postitorul, „*Sermo di Poenitentia*”, în J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, t. 88, col. 1920-1932.

4.2. DIDASCALIA din *manuscrisul MÜNCHEN 498*

*Manuscrisul München 498*⁵³, publicat de către Suvorov, a fost împărțit de el, în mod voit, în trei secțiuni (denumite „*приложения*”, adică adaosuri), despre care presupunem că sunt așezate în mod succesiv, fără omisiuni din text, permițându-ne astfel, o lectură continuă a documentului. Doar sfârșitul textului din MUN/3 ar putea ascunde câteva omisiuni.

4.2.1. Titlul și originea textului

*Manuscrisul München*⁵⁴: „*Διδασκαλία πατέρων περι τῶν ὀφειλόντων ἐξαγγεῖλαι τὰ ἴδια ἁμαρτήματα καὶ περι Βασιλείου τοῦ τέκνου τῆς ὑπακοῆς*”⁵⁵. Această atribuire este destul de verosimilă, iar acest Vasile ar trebui să fie cu două sau trei secole posterior lui Ioan, presupusul autor al *Protocanionarului*⁵⁶. Foarte probabil amândoi erau monahi studiiți, aparținând tradiției spirituale din Palestina⁵⁷.

4.3. Akolouthia de la Catedrala din Otranto

Acest ritual, intitulat *akolouthia*, publicat de Morin⁵⁸, a fost atribuit patriarhului Ioan Postitorul, fapt pentru care a fost introdus în Patrologia lui Migne⁵⁹.

Textul respectiv poate fi identificat cu *manuscrisul Ottoboni 344*⁶⁰, aproape identic cu *codicele Barberini 443*⁶¹ și foarte asemănător variantei *manuscrisului din Sinai 966*⁶²; în acest ultim manuscris, *akolouthia*, urmată de norme și de o altă rânduială a spovedaniei asemănătoare cu prima, nu face parte din corpusul Evhologhionului, ci se găsește într-un text adăugat la începutul cărții⁶³.

4.3.7. Texte aflate în *Protocanonarion*

Este prezentată toată cazuistica privitoare la cler luată direct din *Protocanonarion*, apoi, întreg capitolul IV despre clerici, capitolul V vorbește despre conștiința penitenților, se pune un accent special asupra cazurilor disperate, se continuă cu capitolul VI din *Protocanonarion* despre Post, capitolul VII descrie programul zilnic de rugăciune al penitentului, urmează nota din

⁵³ Suvorov I., „*Veroyatnii sostav drevneiskago ispovednago i pokayannago ustava v vostochnoi tserkvi*”, *Vizantijiskij vremennik*, t. VIII, 1901, p. 357-434, cf. „*Orientalia Christiana Periodica*” 1993, p. 77.

⁵⁴ *Didascalia Patrum a Basilio monacho*, cf. Miguel Arranz S. J., „I Penitenziali Bizantini”, p. 152-153.

⁵⁵ „*Învățătura părinților despre cei care trebuie să-și mărturisească propriile păcate, și despre Vasile, fiul ascultării*”.

⁵⁶ Suvorov I., „*Veroyatnii sostav drevneiskago ispovednago i pokayannago ustava v vostochnoi tserkvi*”, *Vizantijiskij vremennik*, t. VIII, 1901, p. 398, cf. „*Orientalia Christiana Periodica*” 1993, p. 77.

⁵⁷ Cf. Miguel Arranz S. J., „I Penitenziali Bizantini”, p. 136.

⁵⁸ Morin J., *Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti Poenitentiae tredecim primis seculis in Ecclesia Orientali observata*, Parisiis, 1651, p. 77-90.

⁵⁹ Migne, *Patrologia Graeca*, LXXXVIII, coll. 1889-1918.

⁶⁰ Evhologhionul catedralei din Otranto din anul 1177.

⁶¹ *Manuscrisul Barberini 443*, ff. 118-139, catedrala din Otranto, secolul al XIII-lea.

⁶² *Manuscrisul Sinai 966*, ff. 1-20v, catedrala din Otranto, secolul al XIII-lea.

⁶³ Cf. Miguel Arranz S. J., „I Penitenziali Bizantini”, p. 138.

Protocanarion de după spovedanie, în care se afirmă că nu trebuie făcute plecăciuni în duminici și la praznicele împărătești⁶⁴.

4.4. LOGOS-ul Sfântului Ioan Postitorul

Acest document a fost publicat de J. Morinus⁶⁵, pe care îl preia dintr-un text al arhiepiscopului de Toulouse, D. de Montchal. Întrucât acest text era atribuit patriarhului Ioan Postitorul, s-a bucurat și el de cinstea pe care au primit-o Părinții Bisericii, fiind introdus în colecția Patristică a lui Migne⁶⁶.

4.5. Canoniconul Sfântului Ioan Postitorul în comparație cu *Nomocanonul în 50 de titluri* și *Nomocanonul în 14 titluri*

Nomocanoanele sunt colecții mixte de legi bisericești⁶⁷ și civile⁶⁸ referitoare la viața bisericească⁶⁹. Denumirea de nomocanon vine de la grecescul *νομοί* – denumirea generică pentru toate legile civile și *κανονοί* – legile bisericești emanate sau aprobate de autoritatea bisericească⁷⁰. Chiar dacă se numesc nomocanoane, aceste colecții cuprind mai întâi legile bisericești și apoi pe cele civile⁷¹.

4.5.1. *Nomocanonul în 50 de titluri* (Nomocanon L Titulorum)

Izvoarele principale ale acestui nomocanon l-au constituit *Syntagma în 50 de titluri* și *Colecția de Novele în 87 de titluri*, fapt pentru care *Nomocanonul în 50 de titluri*, a fost atribuit lui Ioan Scolasticul Patriarh al Constantinopolului (566-577)⁷², după anul 565 și care a folosit ca bază a acestui nomocanon chiar colecția de canoane cea în 50 de titluri, n-a făcut decât să-și completeze opera deja începută prin întocmirea la anul 550 a colecției de canoane în 50 de titluri⁷³.

4.5.2. *Nomocanonul în 14 titluri* (Nomocanon XIV Titulorum)

A fost alcătuit în timpul domniei împăratului Heraclie (610-641)⁷⁴, care a emis și el un număr foarte mare de legi de stat privitoare la treburi bisericești, și probabil prin stăruința ori chiar

⁶⁴ Cf. Miguel Arranz S. J., „I Penitenziali Bizantini”, p. 140.

⁶⁵ Morinus J., *Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti Poenitentiae tredecim primis seculis in Ecclesia Orientali observata*, p. 91-97.

⁶⁶ Ioan Postitorul, „Sermo di Poenitentia”, în J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, t. 88, col. 1920-1932, cf. Emilio Herman S. I., „Il più antico penitenziale greco”, p. 71.

⁶⁷ Arhid. Prof. Dr. Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox, Legislație și administrație bisericească*, vol. I, E.I.B.M.B.O.R., București, 1990, p. 96.

⁶⁸ A se vedea: Ioan Cozma, *Canoanele întregitoare ale patriarhilor de Constantinopol*, 2010, p. 40.

⁶⁹ Arhid. Prof. Dr. Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox, Legislație și administrație bisericească*, vol. I, p. 96.

⁷⁰ Arhid. Prof. Dr. Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox, Legislație și administrație bisericească*, vol. I, p. 96.

⁷¹ A se vedea: Brian Edwin Ferme, *Introduzione alla storia del diritto canonico*, (Quaderni di apollinaris), Pontificia Università Lateranense, Mursia, 1998, p. 79-83; Péter Erdő, *Storia delle fonti del diritto canonico*, (manuali 2), Marcianum Press, Venezia, 2008, p. 44-47.

⁷² Angelo di Berardino, *Patrologia*, „I Padri orientali (secoli V-VIII)”, vol. 5, p. 94-97.

⁷³ A se vedea Brian Edwin Ferme, *Introduzione alla storia del diritto canonico*, p. 82; Péter Erdő, *Storia delle fonti del diritto canonico*, p. 46.

⁷⁴ A se vedea Brian Edwin Ferme, *Introduzione alla storia del diritto canonico*, p. 83.

prin osteneala directă a patriarhului Serghie al Constantinopolului (610-638)⁷⁵, autorul ei fiind se pare juristul bizantin Enantiofanos⁷⁶; astfel, a fost realizată o primă ediție a unui nomocanon mai cuprinzător decât al lui Ioan Scolasticul⁷⁷, și împărțit în 14 capitole mari, numite titluri, de unde își trage și denumirea de *Nomocanonul în 14 titluri*⁷⁸.

⁷⁵ A se vedea Arhid. Prof. Dr. Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox, Legislație și administrație bisericească*, vol. I, p. 97.

⁷⁶ Cf. Spyros N. Troianos, „La contribution des laïcs à la formation du droit de l’Église”, în *Kanon*, nr. 15 (1999), p. 311-312.

⁷⁷ Dr. Nicodim Milaş, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, Vol. I, partea I, p. 66.

⁷⁸ Angelo di Berardino, *Patrologia*, „I Padri orientali (secoli V-VIII)”, vol. 5, p. 98, Angelo di Berardino îi atribuie *Nomocanonul în 14 titluri*, Patriarhului Ioan Postitorul, a se vedea V. N. Benešević, *Syntagma XIV Titulorum sine scholiis secundum versionem palaeo-slavicam adiecto textu graeco*, St. Petersburg, 1906-1907.

CAPITOLUL V

DISCIPLINA PENITENȚIALĂ DUPĂ CANONICONUL SFÂNTULUI IOAN POSTITORUL

Textul *Canonarionului* este publicat pentru prima dată de către Morinus⁷⁹. Acesta mărturisește că nu a văzut manuscrisul original aflat în biblioteca de la Vatican, ci de a fi primit o copie a acestuia din partea prietenilor săi. Pitra a descris textul care se găsește în *manuscrisul Coislinus 364*, fol. 297-331⁸⁰. Vechea versiune paleoslavă, cuprinsă în *manuscrisul Rum 230* a fost publicată de Suvorov⁸¹. Se observă faptul că aici manuscrisul face un salt la pagina 95, omițând ceea ce se găsește în Morinus la paginile 107-110. Această parte este păstrată în *Joasaphovskaja Kormčaja*, publicată de Zaozerskij⁸², care este asemănătoare cu *Ustjužskaja Kormčaja*⁸³. Versiunea georgiană se găsește în textul profesorilor Zaozerskij și Chachanov⁸⁴. În manuscrise, *Canonarionul* este adăugat, adesea, altor scrieri penitențiale, fie integral, fie în parte, așa cum este la Morinus⁸⁵. Un alt caz asemănător este notat de Cardinalul Pitra⁸⁶. În *manuscrisul München 498* este păstrată o vastă colecție de canoane și reguli de proveniență diversă; aici întâlnim textul penitențial intitulat „*Διδασκαλία τῶν πατέρων*” despre care am vorbit deja. Acestui text îi urmează un altul cu titlul: „*Αἱ δὲ ἐπιτιμήσεις καὶ διαφοραὶ τῶν ἐπιτιμίων εἰσὶν αὐται. Βασιλείου τέκνου τῆς ὑπακοῆς, μαθητοῦ τοῦ ἁγίου Βασιλείου τοῦ μεγάλου*”⁸⁷.

5.1. Conținutul operei

Autorul, în prefață, ne prezintă motivația pentru care scrie această operă. Începe cu o laudă adusă divinității și milostivirii divine, care a dăruit omului nenumărate binecuvântări, prin care Dumnezeu Și-a arătat dragostea și îndelunga răbdare față de cei ce păcătuiesc.

⁷⁹ *Comentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti Poenitentiae tredecim primis seculis in Ecclesia Orientali observata*, Paris, 1651, Appendix, p. 101-117.

⁸⁰ Cardinal J. B. Pitra, *Spicilegium Solesmense*, t. IV, Paris, 1858, p. 436-438.

⁸¹ Cf. Suvorov I., „*Veroyatnii sostav drevneiskago ispovednago i pokayannago ustava v vostochnoi tserkvi*”, *Vizantijskij vremennik*, t. VIII, 1901, p. 400.

⁸² Zaozerskij M. A. – A. S. Chachanov, *Nomokanon Ioanna Postnika v' ego redakcijach: gruzinskoj, greceskoj i slavianskoj*, p. 92-96.

⁸³ *Ms Rumjantsev sl. 230*: ff. 77-102, cf. Suvorov I., „*Veroyatnii sostav drevneiskago ispovednago i pokayannago ustava v vostochnoi tserkvi*”, *Vizantijskij vremennik*, t. VIII, 1901, p. 401.

⁸⁴ Zaozerskij M. A. – A. S. Chachanov, *Nomokanon Ioanna Postnika v' ego redakcijach: gruzinskoj, greceskoj i slavianskoj* p. 92-96.

⁸⁵ Ἀκολουθία καὶ τάξις ἐπὶ ἐξομολογουμένων συνταγεῖσα ὑπὸ τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ. Λαμβάwei ὁ ἱερεὺς τὸν μέλλοντα ἐξομολογεῖσασθαι, cf. Morinus J., *Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti Poenitentiae tredecim primis seculis in Ecclesia Orientali observata*, p. 86; Migne PG: LXXXVIII, 1889-1919.

⁸⁶ Cardinal J. B. Pitra, *Spicilegium Solesmense*, t. IV, p. 438.

⁸⁷ Cf. Suvorov I., „*Veroyatnii sostav drevneiskago ispovednago i pokayannago ustava v vostochnoi tserkvi*”, p. 402.

5.2. Descrierea Spovedaniei

Cu titlul *Περὶ τοῦ πῶς δεῖ ἐξομολογεῖσθαι*, în *manuscrisul München 498* urmează acum descrierea actului spovedaniei⁸⁸.

5.3. Deosebiri între cele două penitențiale

În cele ce urmează, vom examina divergențele existente între cele două penitențiale și motivele acestora⁸⁹. Prefața mai lungă a fost omisă în ceea ce a rămas, poate chiar din cauza lungimii sale care nu se potrivea deloc cu noua regulă penitențială sau pentru că ar conține expresii cu caracter personal. Cercetarea minuțioasă cu caracter teoretic și istoric asupra celor 7 sau 8 păcate trupești care ocupă prima parte a *Canonarionului* este trecută cu vederea. Cel care a revizuit textul intenționa să ofere recomandări mai cu seamă practice asupra spovedaniei; din acest motiv, preluând acele reguli din rânduiala spovedaniei pe care autorul *Canonarionului* le așezase spre final și dezvoltându-le, le pune la începutul noii recenzii, descriind modul cum întreaga slujbă se săvârșește conform unui proces logic. După spovedanie și rugăciunea de dezlegare urmează acordarea epitimii sau penitențelor.

⁸⁸ Cf. Suvorov I., „*Veroyatnii sostav drevneiskago ispovednago i pokayannago ustava v vostochnoi tserkvi*”, t. VIII, p. 398.

⁸⁹ Almazov specifică faptul că autorul celui de-al doilea penitențial acordă o importanță particulară durerii sincere manifestate de către penitent pentru păcatele sale și apreciază că o astfel de concepție mai profundă a penitenței este un indiciu al originii sale posterioare, cf. Almazov A. I., *Kanonarij monacha Ioanna*, p. 112 ș. u.

CAPITOLUL VI

RECEPTAREA DE CĂTRE BISERICĂ A CANONICONULUI SFÂNTULUI IOAN POSTITORUL

Una din caracteristicile principale ale *Nomocanonului* penitențial, față de celelalte *Nomocanoane*, o constituie diferența față de ele. Nu avem aici o continuitate a raționamentelor și a descrierilor, ci o serie de reguli scurte, de canoane în care sunt descrise delictele sau păcatele și sunt fixate penitențele respectiv; ele se aseamănă, după formă, cu canoanele anumitor sinoade și unora dintre Sfinții Părinți, ca de exemplu Sfântului Vasile cel Mare.

S-a discutat între autorii ruși dacă acest al treilea element, separat încă de celelalte, ar trebui numit *Nomocanon*, așa cum face Gorčakov⁹⁰. Zaozerskij îl contrazice, însă, afirmând că acesta nu este folosit la fel ca celelalte surse. El crede că titlul de *Nomocanon* poate fi dat doar acolo unde este vorba de un text alcătuit din mai multe părți, dintre care una poate fi o colecție de canoane în genul celor tratate aici, dar nu și acolo unde întreaga scriere nu conține decât un număr de reguli scurte (*de la 30 la 50*)⁹¹. Deși titlul *Nomocanonului* s-a bucurat de o largă aplicare abia în anii care au urmat, fiind atribuit unor scurte colecții de canoane, se poate afirma, așa cum o face Almazov, că titlul de *Canonicon* este mai vechi și a fost folosit mai degrabă pentru a indica penitențialul tratat⁹².

6.1. Colecția publicată de cardinalul J. B. Pitra în *Spicilegium Solesmense*⁹³, care constituie a doua parte a operei ce-l are pe patriarh ca autor, cu titlul „*Διδασκαλία μονάζουσών και επιτιμία ἐκάστου αμαρτήματος Ἰωάννου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Νηστευτοῦ*”⁹⁴;

6.2. Seria de 34 (35) de canoane adunate de Matei Vlastares și publicată pentru prima dată în *Canonicon* de către monahul Hristofor la Constantinopol în anul 1800, și apoi adăugându-li-se alte patru canoane în Pidalion⁹⁵;

6.3. Mai multe canoane adunate de același Vlastares și publicate de G. A. Ralli și M. Potli⁹⁶;

⁹⁰ Cf. M. Gorčakov, *K' istorii epitimijnych nomokanonov pravoslavnoj cerkvi*, (Istoria penitenței în Biserica Ortodoxă), Sankt Petersburg 1874, p. 19.

⁹¹ Cg. M. Gorčakov, *K' istorii epitimijnych nomokanonov pravoslavnoj cerkvi*, (Istoria penitenței în Biserica Ortodoxă), p. 18.

⁹² Cf. Almazov A. I., *Kanonarij monacha Ioanna*, (Canoniconul monahului Ioan), p. 34.

⁹³ Cardinal J. B. Pitra, *Spicilegium Solesmense complectens Sanctorum Patrum Scriptorumque ecclesiasticorum*, t. IV, p. 429-435.

⁹⁴ Cf. Zaozerskij M. A. a republicat canoanele în a doua parte a operei sale care cuprinde și corpusul lucrării unde dă și textele, *Nomokanon Ioanna Postnika*, (Nomocanonul lui Ioan Postitorul), p. 83; trebuie să notăm faptul că în introducere: „*vezi și epitimiile, pe care nu noi, ci Sfântul Vasile cel Mare le-a stabilit pentru păcătoși*”, nu se găsesc în colecția cardinalului Pitra, dar sunt incluse în *Canonarionul* lui Morinus J., *Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti Poenitentiae tredecim primis seculis in Ecclesia Orientali observata*, p. 114 E.

⁹⁵ ΠΗΔΑΛΙΟΝ, p. 697-718.

6.4. O colecție de 21 de canoane publicată de Sfântul Nicodim Aghioritul în *Exomologhetarion* apoi în *Pidalion*; ultimele 4 canoane se găsesc deja în altă colecție⁹⁷.

⁹⁶ G. A. Ralli și M. Potli ed., *Σύνταγμα των Θείων και ιερών κανόνων*, (Syntagma dumnezeieștilor și sfintelor canoane), t. IV, p. 432-446.

⁹⁷ *Pidalion* (Πηδάλιων), Atena, ed. 1866, p. 498.

CAPITOLUL VII

ACTUALITATEA CANONICONULUI SFÂNTULUI IOAN POSTITORUL

Canoanele bisericești constituie izvoarele fundamentale ale dreptului canonic, deoarece acestea ne oferă o mărturie autentică asupra problemelor bisericești care s-au pus în diferite epoci și a felului în care Biserica le-a făcut față. Întreaga tradiție canonică a Bisericii trebuie să fie evaluată printr-o interpretare corectă a fiecărei grupe de canoane, date de sinoadele ecumenice sau locale sau care vin din autoritatea Părinților Bisericii, ceea ce presupune raportarea fiecărui canon sau a fiecărei grupe de canoane asemănătoare la plinătatea lucrării sacramentale, pastorale și spirituale a Bisericii pe care se bazează întreaga tradiție canonică. Conținutul canoanelor este, direct sau indirect, bazat pe Sfânta Scriptură și pe Sfânta Tradiție, fiind astfel integrate în Tradiția Bisericii.

Cercetarea canoanelor Sfântului Ioan Postitorul referitoare la penitență pune în evidență actualitatea și importanța lor în cadrul dreptului canonic al Bisericii Ortodoxe. Majoritatea canoanelor sale și, în mod special, *Canoniconul*, se referă în mod expres la Taina Pocăinței, la epitimii sau pedepse duhovnicești, la oprirea sau abținerea de la Sfânta Împărtășanie și la faptul că adevărata vindecare se obține în primul rând prin îndepărtarea de la păcate.

7.1. Interpretarea canoanelor după literă

Forma istorică a canoanelor, în formularea precisă a conținutului vieții în Hristos, se datorează adaptării la anumite condiții obiective ale vieții istorice a Bisericii. Aceasta favorizează și reformularea aceluiași adevăr, de fiecare dată cu o referire mai precisă la noile nevoi ce apar în prezent, dat fiind că misiunea Bisericii este de a oferi credincioșilor bucuria vieții noi întru Iisus Hristos Domnul nostru. Întreaga evoluție a tradiției canonice oficiale de-a lungul a aproximativ șase secole mărturisește manifestarea permanentă a conștiinței eclesiale referitoare la importanța experienței credinței în privința problemelor bisericești care apar de fiecare dată.

7.2. Utilizarea în practică a *Canoniconului* Sfântului Ioan Postitorul, dovadă a importanței practice a sistematizării lui.

Taina Mărturisirii, împreună cu celelalte Sfinte Taine ale Bisericii, reprezintă o lucrare sfântă a mântuirii și zidirii noastre întru Hristos. Ea este în mod esențial curățire, eliberare de păcat, îndreptare în lumina vieții întru Hristos, împărtășirea cu Hristos și în Duhul Lui fiind sensul profund al mărturisirii. Pocăința, Botezul, iertarea păcatelor și prezența Sfântului Duh în om refac comuniunea lui cu Dumnezeu și cu aproapele. Sfânta Taină a Pocăinței este o icoană a Judecății de Apoi, cu deosebirea că acei care se judecă sau se acuză pe ei înșiși aici și acum nu vor mai fi judecați sau osândiți atunci.

Epitimii pentru fiecare dintre păcate sunt rânduite de către o serie de canoane ale sinoadelor ecumenice și locale, ale sfinților părinți, mai cu seamă ale Sfântului Vasile cel Mare, Grigorie de Nyssa etc., ale patriarhilor pomeniți în Constituțiile sinoadelor. De mai mult timp s-a însușit folosirea în Biserica noastră a canoanelor Sfântului Ioan Postitorul, care sunt și cele mai îngăduitoare. Este important faptul că micșorarea epitimiilor i se datorează Sfântului Ioan Postitorul, care a primit numele de *Postitorul* sau *Ajunătorul* pentru viața sa ascetică. Sfântul Ioan Postitorul a micșorat timpul opririi de la Împărtășanie, însă a adăugat posturi, canoane, privegheri, metanii, care nu erau prevăzute de Părinții dinaintea sa⁹⁸.

⁹⁸ Cf. Ierótheos, Mitropolit al Nafpaktosului, *Știința medicinei duhovnicești. Practica psihoterapiei ortodoxe*, traducere Protosinghel Teofan Munteanu, Editura Sophia, București, 2017, p. 321.

Concluzii

Tradiția canonică oficială are ca principal scop adaptarea în chip autentic, corect și universal, a conținutului revelației în Hristos și a misiunii spirituale a Bisericii la condițiile istorice permanent schimbătoare ale vieții bisericești, știind bine că aceasta se face, pe de o parte, prin buna organizare externă și prin funcționarea adecvată a sistemului sinodal, iar pe de altă parte, prin necesitatea vieții sacramentale și morale a credincioșilor, ceea ce asigură unitatea Bisericii în adevărata credință și în dragoste, nu doar prin formularea dogmatică a credinței, ci și prin trăirea curată a acestei credințe de către credincioși.

În urma Sinodului I Ecumenic de la Niceea (325) și a hotărârilor adoptate aici, care au încercat să aducă ordine și să structureze o Biserică ce îndurase mult timp loviturile persecuțiilor, canoanele reformatoare sau colecțiile canonice, alcătuite după modelul niceean, au început să fie atașate actelor sinodale, formând împreună codul juridic canonic al Bisericii. În Biserica Răsăriteană, canoanele mai vechi coexistă până în zilele noastre cu cele mai moderne, fiind uneori într-o contradicție reciprocă; în schimb, în Apus, cu precădere după secolul al V-lea, legile Bisericii romane au început să aibă o circulație și o influență tot mai răspândite, deciziile papei, luate însă independent de legislația sinodală, dobândind un statut normativ puternic – acestea au influențat foarte mult forma legii canonice romane, în timp ce în Răsărit problema emiterii canoanelor a rămas legată de hotărârile sinodale.

Opera canonică atribuită Sfântului Ioan Postitorul prezintă un real caracter practic, izvorând din necesitatea de a suplini rigorismul sau laxismul legii (îngăduința exagerată) cu spiritul discernământului și al echilibrului: se pune în evidență echilibrul care trebuie să existe între iconomie și acrivie în interpretarea și aplicarea legilor bisericești. Echivalențele propuse de Nomocanon, care permiteau reducerea considerabilă a epitimiilor și care au încurajat practicile ascetice personale, au făcut ca și pocăința să nu mai fie un act public, ci unul privat.

BIBLIOGRAFIE

1. Izvoare

1.1. Izvoare biblice

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediție jubiliară a Sfântului Sinod, versiune diortosită după *Septuaginta*, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscopul Clujului, sprijinit pe numeroase alte osteneli, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001.

1.2. Izvoare Patristice

1. *Acta Sanctorum, Augusti*, tomus primus. Autverspiae, Jacobum Autorium Van Gherwen (ed.), locul, MDCCXXXIII;

2. Anastasie Sinaitul, Sfântul, *Povestiri Duhovnicești*, Iași 2016;

3. Fotie patriarhul Constantinopolului, „Nomocanon”, în J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, t. 104, col. 975-1210;

4. Fotie patriarhul Constantinopolului, „Syntagma Canonum”, în J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, t. 104, col. 441-975;

5. *Hagiographica Latina, tomus primus, A-I*, autor Bruxelles 4 (1898-1899);

6. Ioan Damaschin, „De imaginibus oratio 3”, în J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, t. 94, col. 1417 D și 1420 A;

7. Ioan Postitorul, „Poenitentiale”, în J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, t. 88, col. 1890-1931;

8. Împărat Vasile Porfirogenetul, „Menologii Graecorum”, în J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, t. 117, 8B- col. 25-26;

9. *Opere di Gregorio Magno (I-III)*, Dag Norberg și Vincenzo Recchia (eds), Città Nuova Editrice, Roma 1996;

10. *Opere di Gregorio Magno (IV-VII)*, Dag Norberg și Vincenzo Recchia (eds), Città Nuova Editrice, Roma 1996;

11. *Opere di Gregorio Magno (XI-XIV, Appendici)*, Dag Norberg și Vincenzo Recchia (eds), Città Nuova Editrice, Roma 1999;

12. Sfântul Grigorie Palama, *Opere complete*, III, Cuvinte în apărarea celor ce se liniștesc în chip sfânt, Introducere, traducere și note de Cornel Coman, Adrian Tănăsescu, Cristian Chivu, Cristina-Costena Rogobete, Caliope Papacioc, coordonator Cristian Chivu, Editura Gândul Aprins, București, 2015;

13. Sfântul Vasile cel Mare, „Constitutiones monasticae”, în J. P. Migne, *Patrologia Graeca.*, t. 31, coll 1322-1428;

1.3. Izvoare canonice

1. Bujoreanu I. M. ed., *Pravila Bisericească (numită cea mică) și Pravila lui Mateiu Bassarab cu canoanele sânișilor apostoli (intitulată Îndreptarea legii)*, București, Tipografia Academiei Române (Laboratori Români), 1884;
2. *Codex Canonum Orientalium Ecclesiarum*, auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus Fontius Annotatione Auctus, Typis Polyglotis Vaticanis 1990, in AAS, nr. 82 (1990);
3. *Codices Graeci Vaticani Saeculis XIII et XIV Scripti Annorumque Notis Instructi. Congessit enarravit eorumque specimina protulit tabulis CCV phototypice expressis*, In Civitate Vaticana ex Bibliotheca Apostolica Vaticana, 1964;
4. Floca I. N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, prima ediție, 1993; a treia ediție, 2005;
5. Ioannes Paulus PP. II, *Constitutio Apostolica Sacri canones qua Codex Canonum ecclesiarum orientalium promulgatur*, 18 octobris 1990, în *Acta Apostolicis Sedis*, 82, (1990);
6. *Îndreptarea Legii cu Dumnezeu care are toată judecata arhierească și împărătească de toate vinele preoțești – Pravila a Sfinților Apostoli, a celor șapte soboare și toate cele neamestecate, Târgoviște, 20 martie 1652*, Tipografia Curții Regale, București, 1871;
7. *Îndreptarea Legii cu Dumnezeu care are toată judecata arhierească și împărătească de toate vinile preoțești și mirenești*, în A. Rădulescu et alii, *Îndreptarea Legii 1652*, București, Editura Academiei;
8. Joannou, Périclès – Pierre, *Discipline générale antique, (Les canons des Synodes Particuliers)*, t. I, 2, tipografia italo-orientale (S. Nilo) – Grottaferrata (Roma), 1962;
9. Joannou, Périclès – Pierre, *Discipline générale antique, (Les canons des Pères Grecs)*, t. II, Grottaferrata (Roma), 1963;
10. Joannou, Périclès–Pierre, *Discipline générale antique, (Les canons des conciles oecuméniques)*, t. I, tipografia italo-orientale (S. Nilo) – Grottaferrata (Roma), 1962;
11. Mansi, Joannes Dominicus, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. 9, Graz – Austria, 1960;
12. Mansi, Joannes Dominicus, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. 10, Graz–Austria, 1960;
13. Milaș, Dr. Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Însoțite de Comentarii*, vol. I, partea I, (Introducere, Nomocanonul în XIV Titluri și Canoanele Apostolice), traducere făcută de Uroș Kovincici protoiereul ortodox sârbesc al Aradului și Dr. Nicolae Popovici profesor la Academia teologică din Arad, tipografia Diecezană, Arad, 1930;
14. Milaș, Dr. Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Însoțite de Comentarii*, vol. I, partea II, (Canoanele Sinoadelor Ecumenice), traducere făcută de Uroș Kovincici protoiereul ortodox

- sârbesc al Aradului și Dr. Nicolae Popovici profesor la Academia teologică din Arad, tipografia Diecezană, Arad, 1931;
15. Milaș, Dr. Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Însoțite de Comentarii*, vol. II, partea I, (Canoanele Sinoadelor Locale), traducere făcută de Uroș Kovincici protoiereul ortodox sârbesc al Aradului și Dr. Nicolae Popovici profesor la Academia teologică din Arad, tipografia Diecezană, Arad, 1934;
16. Milaș, Dr. Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Însoțite de Comentarii*, vol. II, partea II, (Canoanele Sfinților Părinți și Canoanele Întregitoare), traducere făcută de Uroș Kovincici protoiereul ortodox sârbesc al Aradului și Dr. Nicolae Popovici profesor la Academia teologică din Arad, tipografia Diecezană, Arad, 1936;
17. Morinus J., *Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti Poenitentiae tredecim primis seculis in Ecclesia Orientali observata*, Parisiis, 1651;
18. Morinus J., *Poenitentiae tredecim primis seculis in Ecclesia Orientali observata*, Paris, 1651;
19. Neofit, Patriarh al Constantinopolului, *Pidalion (Cârma Bisericii Ortodoxe)*, Iași, 2004;
20. Nicodim Aghioritul, *Carte fôrte folositore de suflet*, ediția a cincea, București, 1898;
21. *Nomocanonul lui Manuil Malaxos* (după manuscrisul grecesc din 1613 aflat în Biblioteca Academiei R.P.R., sub nr. 307, trad. De Vasile Grecu – Gheorghe Cronț);
22. Oudot I., *Fonti, Series II, fascicolo III, Patriarchatus Constantinopolitani. Acta Selecta*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1941;
23. Papp-Szilagy J., *Enchiridion juris Ecclesiae Orientalis Catholicae*, Magno-Varadin, prima ediție, 1862; a doua ediție, 1880;
24. *Pidalion (Πηδάλιον)*, Atena, ed 1866; ed. 1908;
25. *Pidalion*, trad. N. Scriban, prima ediție, Mănăstirea Neamț, 1841; a doua ediție, Iași, 1844;
26. *Pidalionul (Cârma Bisericii Ortodoxe)*, f.l. Editura “Credința strămoșească”, 2004;
27. Pitra, Cardinal Jean Baptist, *Iuris Ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*, t. II, Romae, 1868;
28. Pitra, Cardinal Jean Baptist, *Iuris Graecorum historia et monumenta*, t. II, Romae, Typis S. Congregationis de Propaganda Fide, 1868;
29. Pitra, Cardinal Jean Baptist, *Spicilegium Solesmense complectens Sanctorum Patrum Scriptorumque ecclesiasticorum*, t. IV, Parisiis, 1858;
30. Pontificum Consilium De Legum Textibus Interpretandis, *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium, Fontium Annotatione Auctus*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 1995;
31. *Propyleum ad Acta Sanctorum*, Novembris, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, Bruxelles, 1902;

32. ПРАВИЛА (KANONEΣ), Православне Цркве, С Тумачма, Радња, Никодима, Епископа Далматинског, Књига II, НОВН САД, 1896, Наклада књижаре А. Пајевића, Београд – Шибеник, јануар, 2004;
33. Rhalli G. A. – M. Potli ed., *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων (Syntagma dumnezeieștilor și sfintelor canoane)*, vol. I-VI, Atene 1852 – 1859;
34. Sfântul Ioan Scărarul, *Scara dumnezeiescului urcuș*, în *Filocalia sfintelor nevoiețe ale desăvârșirii*, vol 9, București, 1980;
35. Sfântul Nicodim Aghioritul, *Carte foarte folositoare de suflet. Sfătuire către duhovnic*, Galați, 2007;
36. Șaguna A., *Enchiridionu, adecă Carte manuale de canoane a Unei, Sântei, Sobornicesci, și Apostolesci Besearici cu Comentare*, Sibiu, 1871;

2. Lucrări de specialitate

1. Alexandri, R. P. Natalis, *Historia Ecclesiastica*, tomus undecimus, Napoli, 1740;
2. Almazov, A. I., *Kanonarii monacha Ioanna*, Odessa, 1907;
3. Almazov, A. I., *Tainia ispovd' v' pravoslavnoi Ţerkvi*, III, vol. I, Odessa, 1894;
4. Amann, E., et alli, *Dictionaire de Théologie Catholique*, t. 8, Paris, 1924;
5. Antonopoulos, Arhimandrit Nectarie, *Spovedania. Calea învierii sufletești*, Galați, 2004;
6. Arranz, Miguel S. I., „*Les formulaires de confession dans la tradition byzantine*”, OCP 58, 1992;
7. Arranz, Miguel S. I., *I penitenziali Bizantini. Il Protokanonarion o Kanonarion Primitivo di Giovanni Monaco e Diacono e il Deuterocanonarion o „Secondo Kanonarion” di Basilio Monaco*, Kanonika nr. 3, Roma, 1993;
8. Asimakis, Ioannis, *Oltre le forme*, Il contributo di Luigi Sartori per una ecclesiologia ecumenica, Biblioteca di Studi Ecumenici, vol. 6, Edizione L.I.E.F., Vicenza, 2005;
9. Baldassari, Del P. Antonio, *Istoria compendiosa de' Concilj Ecumenici dell'Oriente, e dell'Occidente*, parte prima, Venezia, 1713;
10. Bauer-Arndt – W. Arndt – F. Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Chicago, 1979;
11. Baus, Karl et alii, *Storia della Chiesa, La Chiesa tra Oriente e Occidente, V-VII secolo*, vol III, Milano, 1972;
12. Băbuș, Pr. Prof. Dr. Emanoil, *Bizanțul, istorie și spiritualitate*, Editura Sofia, București, 2003;
13. Băbuș, Pr. Prof. Dr. Emanoil, *Bizanțul, istorie și spiritualitate*, Ediția a doua, revizuită și adăugită, Editura Sofia, București, 2010;
14. Bănescu, N., *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. I, Imperiul creștin și asaltul invaziilor (313-610), ediție îngrijită de Tudor Teoteoi, Editura Anastasia, București, 2000;

15. Beauchesne, *Dictionnaire de Spiritualité*, tome VIII, Paris, 1974;
16. Beck, H. G., *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959;
17. Beck, Hans – Georg, *Istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul Bizantin*, traducere din limba germană și studiu introductiv de Vasile Adrian Carabă, Editura Nemira, București, 2012;
18. Beneshevich, V., *Taktikon Nikona Chernogorsta* (Greek text according to Sinai 441) I, St. Petersburg, 1917;
19. Bercastel, di Beault, *Storia del Cristianesimo*, tomo VIII, Venezia, 1829;
20. Bianchi, Giovini A., *Pontificato di San Gregorio il Grande*, Milano, 1844;
21. *Biblioteca Sanctorum*, Istituto Giovanni XXIII della Pontificia Università Lateranense, Roma, 1965;
22. Bihlmeyer, Karl – Tuechle, Herman, *Storia della Chiesa. L'antichità Cristiana*, vol. 1, Morcelliana, Brescia, 2009;
23. Blass (F.), Debunner (A.), *Gramatik des neutestamentlichen Griechisch*, Göttingen, 1949;
24. Bosio, Guido, *Iniziazione ai Padri*, vol. II, Torino, 1965-1969;
25. Bréhier, Louis e R. Aigrain, *Storia della Chiesa V*, Roma/Torino, 1980;
26. Bréhier, Louis, *L'Église et L'Orient au moyen age, Les Croisades*, Paris, 1907;
27. Brosse, Jacques, *Histoire de la chrétienté d'Orient et d'Occident. De la conversion des Barbares au sac de Constantinople (406-1204)*, Paris, 1995;
28. Brezeanu, Stelian, *Istoria Imperiului Bizantin*, Editura Meronia, București, 2007;
29. Buchberger, Dr. Michael, *Lexicon für theologie und Kirche*, Friburg, 1933;
30. Buonaiuti, Ernesto, *Storia del cristianesimo*, II, evo medio, terza edizione, dall'Oglio editore – Milano, 1987;
31. Bury Emmanuel, Meunier Bernard, *Les Pères de l'Église au XVIIe siècle*, Paris, 1993;
32. Bury Emmanuel, M.A., F.B.A., *Storia del mondo medievale. La fine del mondo antico*, vol. Primo, Cambridge University Press, 1983;
33. *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, vol. I: *Canoanele Apostolice și Canoanele Sinoadelor Ecumenice*, Studiu introductiv, introduceri, note și traducere de Răzvan Perșa, Ediție Bilingvă, editura Basilica, București, 2018;
34. *Canoanele Bisericii Ortodoxe – Canoanele Apostolice și Canoanele Sinoadelor Ecumenice*, vol. II, Studiu introductiv, introduceri, note și traducere de Răzvan Perșa, Ediție Bilingvă, Editura Basilica, București, 2018;
35. *Canoanele Bisericii Ortodoxe – Canoanele Apostolice și Canoanele Sinoadelor Ecumenice*, vol. III, Studiu introductiv, introduceri, note și traducere de Răzvan Perșa, Ediție Bilingvă, București, 2018;

36. Cavallo Guglielmo, Vera Von Falkenhausen, Rafaella Farioli Campanati, Marcello Gigante, Valentino Pace, franco Panvini Rosati, *I Bizantini in Italia*, III-a edizione, Roma, 1993;
37. Cayré, Fulberto, *Précis de Patrologie. Histoire et doctrine des pères et docteurs de l'Eglise*, t. II, Paris, 1930;
38. Cayré, Fulberto, *Patrologia e Storia della Theologia*, vol. II, Roma, 1938;
39. Ceccarelli – Morolli, D., *La storia delle fonti* (curs), Roma, Pio, Facultas Iuris Canonici Orientalis, 2003;
40. Ciprotti, P., *Penitenziali anteriori al sec VII*, Milano, 1966;
41. Cobham , Claude Deleval, *The patriarchs of constantinople*, Cambridge, University Press, 1911;
42. Congar, Yves, *L'Ecclesiologie du haut Moyen Âge*, Paris, 1968;
43. Courtonne, Y., *Saint Basile, Lettres*, 3 vols (Les belles lettres), Paris, 1957-1966;
44. Cozma, Ioan, *Canoanele întregitoare ale patriarhilor de Constantinopol, (Studiu istorico-canonic)*, Reîntregirea, Alba Iulia, 2010;
45. Dandolo, C. Tullio, *Roma ed I Papi, studi storici, filosofici, letterari ed artistici*, volume primo, Milano, 1857;
46. Daniélou, Jean et Henri Marrou, *Nouvelle, Histoire de l'église, Des origines à Grégoire le Grand*, Edition de Seuil, Paris, 1963;
47. Daniélou, Jean et Henri Marrou, *Nuova storia della Chiesa, Dalle origini a San Gregorio Magno*, Torino, 2002;
48. de Aldama, J. A., *Repertorium pseudo-chrysostomicus*, Paris, 1965;
50. Di Berardino, Angelo, *Dictionnaire Encyclopédique du Christianisme Ancien*, vol. II, Paris, 1990,
51. Di Berardino, Angelo, *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, Atlante Patristico Indici, Volume III, Casa Editrice Marietti, Genova, 1988;
52. Di Berardino, Angelo, *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, Volume I, A-F, Casa Editrice Marietti, Genova, 1983;
53. Di Berardino, Angelo, *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiana*, Volume II, G-Z, Casa Editrice Marietti, 1983;
54. Di Berardino, Angelo, *Letteratura Patristica*, Edizioni San Paolo, 2007;
55. *Dictionnaire de Théologie Catholique*, vol. VIII, Paris, 1947;
56. *Dicționar grec-român al Noului Testament*, București, 1999;
57. *Dicționar grec-român*, vol. I *A, București, 2015;
58. Di Donna, G., *I penitenziali latini greci e slavi. Studio comparato della penitenza tariffata* (curs), Roma, Pio, 2004;

59. Diehl, Ch., *Storia dell'Impero Bizantino*, Roma, 1977;
60. Dimitrakou, D. B., *Μέγα λεξικόν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, 9 vols, Athens, 1953;
61. Dimitrievskii, A., *Opisanie liturgitseskich' rukopisei*, 3 vols, Kiev – San Petresburg, 1895-1917;
- 62; *Dizionario di letteratura cristiana antica*, Urbaniana University Press, Roma, 2006;
63. Drăgoi, Pr. Eugen, *Istoria creștinismului în date*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2004;
64. Ducellier, Alain, *Byzance et le monde orthodoxe*, Paris, 1997;
65. Duchesne, L., *L'èglise au VIe siècle*, Paris, 1925;
66. Dura, Pr. Dr. Nicolae-Coriolan, *Exercitarea Puterii Judecătorești în Biserică. Abaterile și delictele bisericesti*, Alba Iulia, 2014;
67. Elian, Alexandru, *Bizanțul, Biserica și cultura românească*, Studii și articole de istorie, Editura Trinitas, Iași, 2003;
68. Emilianos Simonopetritul, Arhimandrit, *Tâlcuiri la canoanele monahale*, ale Sfinților Antonie, Augustin și Macarie, traducere din limba greacă de Ierom. Agapie (Corbu), Editura Sfântul Nectarie, Arad, 2015;
69. *Enciclopedia dei Papi*, Istituto della Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, proprietà artistica letteraria riservata, 2000;
70. *Enciclopedia dei Santi, Le Chiese Orientali*, vol. I (A-Gio), Città Nuova, Roma, 1998;
71. Erdö, Peter, *Storia delle fonti del diritto canonico*, Venezia, 2008;
72. Farrugia S.J., Eduard G., *Dicționar enciclopedic al răsăritului creștin*, Galaxia Gutenberg, 2005;
73. Ferme, Brian Edwin, *Introduzione alla storia del diritto canonico I – Il diritto antico fino al Decretum di Graziano*, Mursia, 1998;
74. Fischer, E. H., *Gregor der Grosse und Byzanz*, ZSavRGKan 36 (1950);
75. Fleury, monsignor Claudio, *Istoria Ecclesiastica*, tomo quinto, Firenze, 1767;
76. Floca, Arhid. Prof. Dr. Ioan, *Drept canonic Ortodox, Legislație și administrație bisericească*, Vol, I, II, București, 1990;
77. Floca, Arhid. Prof. Dr. Ioan, *Originile dreptului scris în Biserica Ortodoxă Română*, Sibiu, 1969;
78. Florinskii, Prof. T. D., *Pamiatniki zakonodjelatnoi djiatelnosti Dušana carija Serbov i Grecov* (Mențiuni asupra activității legislative a lui Dușan, împăratul sârbilor și grecilor), Kiev, 1888;
79. Funk, F. X., *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, vol. 2, Paderborn, 1905;

80. Gallizia, Sacerdote Dottore Paolo, *Norme pratiche per i confessori circa il problema dell'onanismo*, Milano 1938;
81. Georgescu, Maria, *Istoria Bizanțului*, ediția a III-a revizuită, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007;
82. Georgescu, Maria, *Introducere în cultura bizantină*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2008;
83. Gibbon, E., *Histoire du déclin et de la chute de l'Empire Romain*, vol. I, Paris, 1983;
84. Godding, Robert, *Bibliografia di Gregorio Magno*, Roma, 1990;
85. Goubert, P., *Byzance avant l'Islam*, 2, Parigi, 1965;
86. Gregory ,Timothy E., *O istorie a Bizanțului*, traducere de Cornelia Dumitru, editura Polirom, București, 2013;
87. Grumel, V., *Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I-III, Socii Assumptionistae Chalcedonenses, 1932 – 1947;
88. Halkin, François, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, tome II, Bruxelles, 1952;
89. Harris, Jonathan, *Bizanț, o lume pierdută*, traducere din limba engleză de Mihai Moroiu, București: Baroque Books & Arts, 2016;
90. Hauck, Von D. Albert Hrsg, *Realecyclopädie Für Protestantische Theologie Und Kirche: Unter Mitwirkung Vieler Theologen Und Gelehrten*, Leipzig 1901;
91. Hausherr, Pr. Irénée SJ, *Paternitatea și îndrumarea duhovnicească în Răsăritul creștin*, ediția a doua, traducere de Mihai Vladimirescu, Editura Deisis, Sibiu, 2012;
92. Hefele, Charles Joseph, *Histoire des Conciles, Les documentes originaux*, tome III, première partie, Paris, 1909;
93. Hendriks, Jan, *Diritto matrimoniale*, Commento ai canoni 1055-1165 del Codice di diritto canonico, Ancora Editrice, Milano, 1999;
94. Herman, Emilio, *Dictionaire de Droit Canonique*, vol. VI, Paris, 1965;
95. Herman, J., Blastares (Matthieu), în R. NAZ (ed.), *Dictionaire de Droit Canonique*, t. II, Paris, 1937;
96. Hiacyntho, fr. Ignatio, *Historia Ecclesiastica*, tomus secundus, Roma, 1717;
97. Hiera-Mittel bis Lukanien, *Lexicon des mittel alters V*, Stuttgart, 1991;
98. Honigmann, Ernest, *Trois mémoires posthumes d'histoire et geographie de l'orient chrétien*, Bruxelles, 1961;
99. Ieróteos, Mitropolit al Nafpaktosului, *Știința medicinei duhovnicești, practica psihoterapiei ortodoxe*, traducere de Protosinghel Teofan Munteanu, Editura Sophia, București, 2017;

100. Ieróteos, Mitropolitul Nafpaktosului, *Vechea și Noua Romă*, de la tradiția ortodoxă la tradițiile apusului, traducere din limba neogreacă de Protosinghel Teofan Munteanu, Editura Doxologia, Iași, 2016;
101. Ivan, Prof. Dr. Iorgu D., *Bunurile bisericesti în primele șase secole – Situația lor juridică și canonică*, București, 2014;
102. Janin, R., *Jean IV Le Jeuneur*, în E. Amann et alli, *Dictionaire de Theologie Catholique*, t. 8, Paris, 1924;
103. Kaplan, Michel, *Bizanț*, traducere din limba franceză de Ion Doru Brana, editura Nemira, București, 2010;
104. Kazhdan, A. P., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, New-York – Oxford, 1991;
105. Krumbacher, Karl, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur, von Justinian bis zum ende des oströmischen reiches (527 - 1453)*, volume II, New York, 1897;
106. Larchet, Jean-Claude, *Viața sacramentală*, traducere din limba franceză de Marinela Bojin, Editura Basilica, București, 2015;
107. Lampe, G. W. H., *A Patristic Greek Lexicon*, Fascicle 3, Oxford, 1961;
108. Lampe, G. W. H., *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, 1969;
109. Leonardi, C. – A. Riccordi – G. Zarri, *Dizionario enciclopedico, Il grande libro dei santi*, volume II (G-M), San Paolo, 1998;
110. Levillain, Philippe, *Dizionario storico del papato*, Bompiani, 1996;
111. *Lumină din Scripturi și din Zidiri*, Antologie tematică din opera Sfântului Vasile cel Mare, selecție, studii introductive și note de Diac. Drd. Liviu Petcu, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2009;
112. *Lumina Sfintelor Scripturi. Antologie tematică din opera Sfântului Ioan Gură de Aur*, vol. I (A-D), selecția textelor, introducere și note de Pr. Asist. Dr. Liviu Petcu, Editura Basilica, București, 2015;
113. *Lumina Sfintelor Scripturi. Antologie tematică din opera Sfântului Ioan Gură de Aur*, vol. II (E-N), selecția textelor și note de Pr. Asist. Dr. Liviu Petcu, Editura Basilica, București, 2015;
114. *Lumina Sfintelor Scripturi. Antologie tematică din opera Sfântului Ioan Gură de Aur*, vol. III (O-Z), selecția textelor, introducere și note de Pr. Asist. Dr. Liviu Petcu, Editura Basilica, București, 2015;
115. MacCulloch, Diarmaid, *Istoria creștinismului*, traducere de Cornelia Dumitru și Mihai-Silviu Chirilă, Editura Polirom, Iași, 2011;
115. Magi, Luigi, Biblioteque de la revue d'histoire ecclésiastique, fascicule 57, *La Sede Romana nella corrispondenza degli imperatori e patriarchi bizantini*, (VI-VII sec.), Roma/Louvain, 1972;

116. Menevisoglu, P., *Ιστορική εισαγωγή εις τους κανονας της ορθοδοξου Εκκλησίας (Introducere istorică la canoanele Bisericii Ortodoxe)*, Stockholm, 1990;
117. Milaş, Nicodim, *Dreptul bisericesc oriental*, Bucureşti, 1915;
118. Morini, E., *La Chiesa Otodossa. Storia–Disciplina–Culto*, Bologna, Edizioni Studio Domenicano, 1996;
119. Morolli, D. Ceccarelli–Mudry S., *Introduzione allo studio storico–giuridico del diritto canonico orientale*, Roma, 1994;
120. Murphy, C. SS. R. – P. Sherwood, O.S.B., *Histoire des Conciles Oecumenique, 3, Constantinople II et Constantinople III*, Paris, éditions de l’orante;
121. Murphy, F.-X, et Sherwood P., *Histoire des Conciles Oecuméniques, 3*, Paris, 1974;
122. Nectarie, Sfântul de la Eghina, *Morală Creştină, Opere complete 4*, Iaşi, 2013;
123. *Nuovo Dizionario di Diritto Canonico*, Milano, 1993;
124. Orsi, cardinale Giuseppe Agostino, *Storia Ecclesiastica*, vol 38, Venezia, 1826;
125. Pal, M. ed., *Plenitudo legis, amor veritatis*, Iaşi (*Studia et Documenta I*), Editura Sapientia, 2002;
126. Papadaki, arhim. Vlasios, *Relațiile din afara căsătoriei în teologia ortodoxă*, traducere Ovidiu Lăzărescu, editura Egumenița și Cartea Ortodoxă, 2011;
127. Paraschiv, Protosinghelul Teodosie, *Maxime și Cugetări Filocalice*, editura Adenium, 2013;
128. Pargoire, Le R. P., *L’Église Byzantine de 527 à 847*, troisième édition, Paris, 1923;
129. Paronetto, Vera, *Lettera I, 44, del 1 giugno 595 a Giovanni il Digiunatore (cf. Gregorio Magno, Profilo del Vescovo)*, Milano, 1983;
130. Paronetto, Vera, *Gregorio Magno, Un maestro alle origini cristiane d’Europa*, Roma, 1985;
131. Pavlov, A. S., *Nomokanon pri Bol’sem Trebnike (Nomocanonul adăugat la Marele Trebnik)*, Moscova, 1897;
132. Patsavos, Lewis J., *Valențele duhovnicești ale sfintelor canoane*, traducere din limba engleză de Emanuel P. Tăvală, Editura Andreiana, Sibiu, 2012;
133. Pâclișcanu, Zenovie, *Istoria creștinismului antic*, ediție îngrijită de Pr. Dr. Ioan Tîmbuș, Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2009;
134. Pelikan, Jaroslav, *The Christian Tradition: the spirit of Eastern Christendom (600-1700)*, University of Chicago Press, 1974;
135. Petcu Liviu și Herea Gabriel, *Lumina din inimi. Spiritualitate isihastă în traducerea și tâlcuirea părintelui Stăniloae*, Iaşi, 2003;
136. Phidas, Vlassios I., *Droit Canon, Une perspective orthodoxe*, Geneve, 1998;
137. Phidas, Vlassios I., *Drept Canonic. O perspectivă ortodoxă*, Iaşi, 2008;

138. Platina Bartolomeo, *Storia delle vite de Pontefici, dal salvator nostro Gesù Cristo fino a Clemente XIII*, edizione novissima, tomo primo, Venezia, 1760;
139. Plöchl, W., *Storia del diritto canonico*, vol. II, Milano, 1963;
140. Popovici, N., *Manual de drept bisericesc ortodox oriental, cu privire specială la dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Arad, 1925;
141. Potestà, Gian Luca e Vian, Giovanni, *Storia del Cristianesimo*, Società editrice il Mulino, Bologna, 2010;
142. Quacquarelli, Antonio, *Complementi interdisciplinari di Patrologia*, Città Nuova Editrice, Roma, 1989;
143. Quasten, Johannes, *Patrology: The golden age of greek patristic literature from the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon*, vol. III, Michigan University, 1968;
144. Rendina, Claudio, *Papii, istorie și secrete*, București, 2007;
145. *Registra Pontificum Romanorum*, tomus primus, Lipsiae, 1885;
146. Ricci, David, *Capcana Astrologiei. Eniologia sau știința în slujba demonilor*, Editura Elisaveros, 2004;
147. Rohrbacher, *Histoire universelle de L'Église Catholique*, tome troisième, Lyon, 1872;
148. Runciman, Steven, *Teocrația Bizantină*, traducere de Mihai Silviu Chirilă, Editura Nemira, București, 2012;
149. Runciman, Steven, *Marea Biserică în captivitate*, Un studiu referitor la Patriarhia Constantinopolului din perioada premergătoare cuceririi turcești până la Marele Război de Independență, traducere din limba engleză de Mihai-Silviu Chirilă, Editura Sofia, București, 2013;
150. Rus, Remus, *Dicționar Enciclopedic de Literatură Creștină din primul mileniu*, București, 2003;
151. Russo, Giovanni, *Bioetica, manuale per teologi*, Libreria Ateneo Salesiano, Roma, 2005;
152. Saba, Agostino, *Storia dei Papi, volume primo, Da San Pietro a Celestino V*, secunda edizione, Torino 1957;
153. Saba, Agostino, *Storia della Chiesa*, vol. I, Torino, 1938;
154. Sabbarese, Luigi, *Il matrimonio canonico nell'ordine della naturae della grazia*, Commento al Codice di Diritto Canonico Libro IV, Parte I, Titolo VII, Manuali di diritto 16, Urbaniana University Press, Roma, 2006;
155. Sachelarie, Ieromonah Nicodim, *Pravila Bisericească*, Valea Plopului, 1996;
156. Salachas, Dimitrios, *Il Diritto Canonico delle chiese orientali nel primo milenio. Confronti con il diritto canonico attuale delle Chiese Orientali cattoliche: CCEO*, Roma-Bologna, 1997;
157. Salachas, Dimitrios, *Il diritto Canonico delle Chiese Orientali nel primo millenio*, Bologna, Edizioni Dehoniane, 2003;

158. Salachas, Dimitrios, *Istituzioni di Diritto Canonico delle chiese cattoliche orientali*, Roma-Bologna, 1993;
159. Sibiescu, Pr. Vasile Ghe., *Împăratul Justinian I și ereziile*, București, 1938;
160. Simonopetritul, Arhim. Emilianos, *Cuvânt despre trezvie. Tâlcuire la Sfântul Isihie*, Arad, 2008;
161. Schmemmann, Alexander, *Le chemin historique de l'Orthodoxie*, Paris, 1995;
162. Schmitz, H. J., *Die Bußbücher und die Bußdisciplin der Kirche. Nach handschriftlichen Quellen dargestellt*, two vols, Mainz 1883 and Düsseldorf, 1898;
163. Schwartz, Eduard – Straub, J., *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, II, V, Berlin, 1914;
164. Schwartz, Eduard, *Die Kanonessammlungen der alten Reichskirche*, München, 1936;
165. Schwartz, Eduard, *Die Kanonessammlungen des Johannes Scholastikos*, München, 1933;
166. Seppelt, Dr. Franz Xaver, Löffler, Prof. Dr. Klemens, *Papstgeschichte von den anfängen bis zur gegenwart*, München, 1933;
167. Sibiescu, Pr. Vasile Gheorghe, *Împăratul Iustinian I și ereziile*, teză de doctorat, București, 1938;
168. *Sinaxarul mare al lunii Septembrie*, ediție îngrijită de Arhim. Constantin Chirilă, traducere din limba engleză de Sorina Munteanu și Constantin Fădur, Mitropolia Moldovei și Bucovinei, Editura Doxologia, Iași, 2014;
169. Špidlik, Tomas, *Spiritualitatea Răsăritului creștin, I, manual sistematic*, ediția a doua, traducere și prezentare Diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2005;
170. Stan, Pr. Conf. Univ. Dr. Alexandru I., *Drept Bisericesc*, București și Târgoviște, 2007;
171. Stan, Pr. Prof. Univ. Dr. Liviu, *Biserica și Dreptul. Studii de drept canonic ortodox, 1. Teologia Dreptului*, ediție coordonată de Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, Editura Andreiana, Sibiu, 2010;
172. Stan, Pr. Conf. Univ. Dr. Liviu, *Biserica și Dreptul. Studii de drept canonic ortodox, 2. Izvoarele Dreptului Canonic Ortodox*, ediție coordonată de Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, Editura Andreiana, Sibiu, 2012;
173. Stan, Pr. Conf. Univ. Dr. Liviu, *Biserica și Dreptul. Studii de drept canonic ortodox, 3. Principiile Dreptului Canonic Ortodox*, ediție coordonată de Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, Editura Andreiana, Sibiu, 2012;
174. Stan, Pr. Conf. Univ. Dr. Liviu, *Biserica și Dreptul. Studii de drept canonic ortodox, 4. Structura, organizarea și membrii Bisericii*, ediție coordonată de Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, Editura Andreiana, Sibiu, 2013;

175. Stan, Pr. Conf. Univ. Dr. Liviu, *Biserica și Dreptul. Studii de drept canonic ortodox*, 5. Probleme canonice actuale, ediție coordonată de Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, Editura Andreiana, Sibiu, 2014;
176. Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii*, vol. 9, București, 2011;
177. Stiernon, D., *Jean IV le Jeuneur*, în A. di Berardino ed., *Dictionaire Encyclopedique du Christianisme Ancien*, vol. II, Paris, 1990;
178. *Storia del cristianesimo (Religioni-Politica-Cultura), Le Chiese d'Oriente e d'Occidente (432-610)*, Roma, 2002;
179. *Storia Universale della Chiesa Cattolica dal principio del mondo fino ai di nostri*, dell'Ab. Krumbacher, volume V, quarta edizione, Torino, 1872;
180. Tatakis, Basile, *Filosofia bizantină*, traducere din limba franceză de Eduard Florin Tudor, studiu introductiv și postfață de Vasile Adrian Carabă, Editura Nemira, București, 2010;
181. Tedesco, L., *Corso di Storia della Chiesa*, vol. II, *L'epoca dei Padri*, Torino-Roma, 1924;
182. *The new Cambridge medieval history*, I, c. 500 – c. 700, Cambridge University Press, 2005;
183. *The Coptic Encyclopedia*, vol. 4, New York-Oxford-Singapore-Sydney, 1991;
184. Timuș, Dr. Gherasim, *Dicționar aghiografic, Cuprinzând pe scurt Viețile Sfinților*, București, 1898;
185. Treadgold, Warren, *O scurtă istorie a Bizanțului*, București, 2003;
186. Valori, Aldo, *Gregorio Magno*, Torino, 1955;
187. Van de Pavverd, Frans, *The Kanonarion by John, Monk and Deacon and Didascalia Patrum*, Rome (Kanonika 12), Pio, 2006;
188. Vasiliev, A. A., *Istoria Imperiului Bizantin*, traducere și note de Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazâru, studiu introductiv de Ionuț-Alexandru Tudorie, Editura Polirom, București, 2010;
189. Vintilescu, Pr. Petre, *Spovedania și duhovnicia*, Reîntregirea, Alba Iulia, 1995;
190. Zaozerskij, M. A. – A. S. Chachanov, *Nomokanon Ioanna Postnika v'ego redakcijach: gruzinskoi, greceskoi i slavianskoi (Nomocanonul lui Ioan Postitorul în redactare georgiană, greacă și slavonă)*, Moscova, 1902;

3. Studii și articole

1. Armanu, Asist. Univ. Dr. Nicoleta-Leon, „Rolurile duhovnicului. Dintr-o perspective psihosocială”, în *Dimensiunea penitențială și euharistică a vieții creștine*, Iași, 2014, p. 337-361;
2. Carolus de Clercq, „Les conciles de Constantinople de 326 à 715”, în *Apollinaris. Commentarius juris canonici*, Annus XXXIV (1961), nr. 3-4, p. 361;

3. Catană, Ciprian, „Biserica și Statul Bizantin în epoca iustiniană (518-565)”, în *Imperiu și Sacerdoțiu. Dinamica raporturilor Biserică-Stat în Imperiul Romano-Bizantin (306-867)*, Iași, 2017;
4. Ceccarelli – Morolli, D., „Breve profilo di Teodoro Balsamon, canonista in Costantinopoli durante il XII secolo”, în *Ephemerides Iuris Canonici*, XLIX, nr. 1/3 (1993);
5. Dupuy, Bernard, „Les appels de l’Orient à Rome du concile de Nicée au concile de Chalcedoine”, în *Istina*, revue trimestrielle, 45, 1988, p. 366-388;
6. Fischer, E. H., „Gregorio Magno e Bisanzio”, în *ZSKA (Zeitschrift für Systematische und Kirche Alterum)* 67 (1950);
7. Giordano, Lisania, „Giustizia e potere giudiziario ecclesiastico nell’epistolario di Gregorio Magno”, în *Quaderni di Vetera Christianorum*, Bari 1998, p. 48-49;
8. Gregoire, H., „Sainte Euphemie et l’empereur Maurice”, în *Museon* 59 (1946);
9. Grumel, V., „Le jeûne de l’Assomption dans l’Eglise grecque”, în *Echos d’Orient* 32, 1933;
10. Herman, Emilio, „Il più antico penitenziale greco”, în *Orientalia Christiana Periodica*, nr. 19 (1953) p. 70-127;
11. Honigmann, E., „Two Metropolitans, Relatives of the Emperor Maurice: Domitianos of Melitene (about 580-January 12, 602) and Anthenogenes of Petra, Patristic Studies”, în *Studi e Testi* 173, 1953, p. 217-223;
12. Horia, Arhim. Drd. Nichifor (Nicolae) „Metode și mijloace pastorale la Sf. Nicodim Aghioritul și Pr. Prof. Petre Vintilescu”, în *Dimensiunea penitențială și euharistică a vieții creștine*, Iași, 2014;
13. Kuttner, S., „Universal Pope or servant of God’s servants: The canonist, papal titles, and Innocent III”, în *Revue de droit canoique*, tome XXXII, nr. 2, juin 1981, p. 109-149;
14. Laurent, V., „L’oeuvre canonique du concile in Trullo (691-692)”, în *Revue des Etudes Byzantines*, 23 (1965), p. 7-41;
15. Nedungat, George și Feasterstone, Michael, „The Council in Trullo”, în *Kanonika* 6, Roma 1995, p. 41-186;
16. Paret, B., „Domitianus de Melitène et la politique religieuse de l’empereur Maurice”, în *Revue des Études Byzantines*, Paris, 1957, p. 42-72;
17. Pennington, Kenneth, „The Growth of church law”, în *The Cambridge History of Christianity*, vol. 2, Cambridge University Press 2007;
18. Simonetti, M., „Il cristianesimo in Italia dalle origini a Gregorio Magno”, în *Roma e l’Italia, radices imperii*, Milano 1992, p. 229-285;
19. Stan, Liviu, „Obârșia și dezvoltarea istorică a Dreptului Bisericesc”, în *Mitropolia Olteniei*, anul XX (1968), nr. 1-2, p. 3-11;

20. Stan, Liviu, „Tradiția pravilnică a Bisericii. Însemnătatea și folosul cunoașterii legilor după care se conduce Biserica”, în *Studii Teologice*, anul XII (1960), nr. 5-6, p. 330;
21. Stolte, Bernard H., „The challenge of change. Notes on the legal history of the reign of Heraclius (610-641)”, în *Crisis and confrontation*, Leuven-Paris-Dudley, 2002;
22. Studia Ephemerides Augustinianum 33, *Gregorio Magno e il suo tempo*, I. Studi storici, Roma 1991;
23. Studia Ephemerides Augustinianum 34, *Gregorio Magno e il suo tempo*, II. Questioni letterarie e dottrinali, Roma 1991;
24. Suvorov, I., „Veroyatnii sostav drevneiskago ispovednago i pokayannago ustava v vostochnoi tserkvi”, în *Vizantiskij Vremmenik* 8 (1901);
25. Troïanos, Spyros N., „La contribution des laïcs à la formation du droit de l’Eglise”, în *Kanon*, nr. 15 (1999);
26. Troïanos, Spyros N., „Περὶ τὰς νομικὰς πηγὰς τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη”, în „*Epeteris Hetaireias Byzantinon Spoudon*”, 44/1979-1980, p. 305-329;
27. Tuilier, André, „Grégoire le Grand et le titre de patriarche oecumenique”, în *Colloques internationaux du CNRS, Grégoire le Grand*, Paris, 1986, p. 77;
28. Tuilier, André, „Le sens de l’adjectif «oecuménique» dans la tradition patristique et dans la tradition byzantine”, în *Nouvelle Revue Théologique*, Année 96, vol. 86, nr. 3/1964, p. 261;
29. Vailhé, Siméon, „Le titre de patriarch oecuménique, Avant Saint Grégoire le Grand”, în *Échos d’Orient*, nr. 11 (1908), p. 65-69 și 161-171;
30. Žužek, P. Ivan S. J., „Kormčaja Kniga. Studies on the Chief Code of Russian Canon Law”, în *Orientalia Christiana Analecta*, 168, Roma 1964;